

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

ИСТОРИСКИ ПРЕСЈЕК ГУБЉЕЊА ГЛАГОЛСКЕ РЕКЦИЈЕ У ЦРНОГОРСКИМ ГОВОРИМА

I

A.

Једна од најкарактеристичнијих црта црногорских говора јесте употреба акузатива мј. локатива с предлозима *на* и *у* уз глаголе који значе мировање. С том цртом се сретамо на сваком кораку и није чудо што је ушла у све дијалектолошке радове о црногорским говорима. Досада су се на њен постанак осврнули свега двојица: А. Белић у приказу Стевановићева Источноцрногорског дијалекта (ЈФ XIV, 177—178), и Р. Бошковић у свом извјештају о говору Озринића (ГЗС и ВС II, 1935). Белић нас упућује да се ова црта јавила под утицајем страног језика, а Бошковић даје њено синтаксичко објашњење. Ево шта каже Бошковић: „Ако се сетимо факта да природу номиналне конструкције уз глаголе одређује, у ствари, рекциони моменат код глагола, јасно нам је да акузативна конструкција коју данас налазимо уопштеноу уз предлоге *на*, у у свим случајевима у црногорским говорима значи просто отсуство глаголског рекционог момента као психичког критерија за одржавање разлике између номиналне конструкције уз глаголе који значе кретање према некој тачки и сл. и номиналне конструкције уз глаголе који то не значе. То значи да се данашње црногорско *седим у кућу* и *идем у кућу* може пројектовати на једну старију епоху језичког развјетка у којој смо морали имати *седим у кући* || *у кућу* и *идем у кућу* || *у кући* и у којој су изрази *у кући*, *у кућу*, синтаксички адекватни, значили просто дублете у језику . . .“ Даље Бошковић не улази у ово питање „зато што нам дијалекатски материјал не даје ништа за разумевање историског развјетка ових појава“.

Бошковићеву тумачењу се не може ништа приговорити. Он је за објашњење ове дијалекатске црте црногорске пошао од познате лингвистичке чињенице којом се у вулгарном латинском

јез. и романским језицима објашњава свођење акузатива и локатива на један заједнички облик, а то је губљење глаголске рекције која се чувала у класичном латинском језику (in Asiam venire: in Asia esse). У вези с овом дијалекатском цртом црногорском намећу нам се два питања: 1) шта је изазвало губљење глаголске рекције у црногорским говорима, тј. огледа ли се у овој страни утицај или је то самоникла црта црногорска — и 2) када је дошло до губљења глаголске рекције у нашим говорима, другим ријечима — интересује нас хронологија овог дијалектизма. Ја се нећу освртати на употребу локатива мј. акузатива у дјелима Његошевим и црногорским народним пјесмама (Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, ЈФ IX, 153—154; М. Миљанов, Плење Кучи, LXXVI), јер је ово условљено дужином стиха и нема никакве везе с нашим народним говорима. Такође је од малог значаја и правилна али ријетка употреба локатива (поред знатно чешћег акузатива) у неким устаљеним изразима у црногорским говорима, као што је овај: *Немам нигдје ништа на бијели свијеш: на бијеломе свијешу*. Овдје не може бити говора о осјећању глаголске рекције, него се локатив, уколико се чује, одржава пристојно силом традиције и неком особитом изразитошћу реченице кад се употреби локатив. Не задржавајући се на оваквим примјерима, ја ћу одмах прећи на двије дијалекатске црте црногорских говора које ће, по моме мишљењу, дати мање - више тачне одговоре на постављена питања. Једна од тих црта очувала се као велика ријеткост у говору јужног дијела Црногорског Приморја, а друга — и она, изгледа, као ријеткост — у говору Куча. Започећу с оном диј. цртом која се чује у Црногорском Приморју (околина Бара), јер ми она изгледа за овај случај особито значајна. Сем тога, ову црту сам открио у живом говору и према њеној употреби и распрострањености могу сигурније одредити њен значај него значај оне друге црте коју сам најприје нашао у дјелима М. Миљанова, а тек послије сам је провјерио у народном говору.

Дакле, да отпочнемо с околином Бара (Мрковићи, Зупци, Шушањ, Тођемили). У овом говору се употребљава уз предлоге *у*, *на* замјенички облик *њем* подједнако и тамо гдје треба да стоји акузатив замјенице *он* као и тамо гдје би, према стању нашег књижевног језика, требало да стоји њен локатив. Али, да одмах нагласим, то није одлика свих припадника овог говора. Материјал ћу класификовати према критерију књижевног језика, иако сви примјери, уствари, претстављају данас акузатив.

1. Локативна значења:

а) с предлогом *на*

- 1) Вресе^{ак} мрйше лѣпо прѣ: чѣле, кўпе на — *њe^ам* мѣд.
- 2) Шандѣя што кандїл сѣди на-*њe^ам* (= сточић на коме стоји петролејска лампа).

б) с предлогом *у*

- 1) У Друшиће — забїо овѡгај (ген. једн.): *у-њe^ам* су биле кўће.
- 2) Пошто се сврши, ужѣгне оге^ањ *у-њe^ам* (= у клачини, тј. у кречани).
- 3) Бѡна (алб. *bolla* = смук, блорица) бѣше прѡдрла тїћа од ўтина (алб. *hutini m.*, = јејина): тїћ бѣше *у-њe^ам*: у-њў.
- 4) Вѡда-е *у-њe^ам* (у ђугуму).
- 5) Карїнга (*f*, врста кревета) — двойца спавају *у-њe^ам*.
- 6) Дѡбрско Сѣло — бѣше *у-њe^ам* лѣпѡте.
- 7) Што има *у-њe^ам* (= у лонцу)?

2. Акузативна значења:

а) с предлогом *на*

- 1) Чѣла пѡне на-њѣга: на *њe^ам* (= на вресе^{ак}к).
 - 2) Стѡ(в)и то на-*њe^ам* (= на пѣте^{ар}).
- б) с предлогом *у*
- 1) Смўти мѡло млѣка *у-њe^ам* (= у козолац), па йћ тѡ!
 - 2) Свѡки дѣ^{ан} йде тўћа стѡка *у-њe^ам* (= у зѡбио).
 - 3) Ке^а(д) се пўште (козе) *у-њe^ам* (тј. “у лозе, у смокве, у баштину”).

4) Улї(ј) сирйште *у-њe^ам* (= у млијеко).5) Стѡ(в)ла се грѡм *у-њe^ам* (= у клачину, тј. у кречану).6) Улѣгни *у-њe^ам* (= утѡр *t* или трйца *f*).7) Стѡви га (брашно) *у-њe^ам* (= у не^афће, тј. у наћве).

3. Овај облик долази и уз неке предлоге који иду само с акузативом:

1) Напрашўват брѡзде крож : кроз-*њe^ам* (= кроз коломбѡћ, тј. кроз кукуруз).2) Пѡсе (зец) кроз-*њe^ам* (= кроз ченйцу).3) Вѡда идї кроз-*њe^ам* (жито, детелїна).4) Тече вода крош-*њe^ам* (кроз коломбѡћ).

- 5) Јаре^ам — бвица кроз-ње^ам.
- 6) Наслѡђен уз-ње^ам (уза зид).
- 7) Објѡсио си га низ-ње^ам — кажу у Горану.
- 8) Има ченйца снѡт кроз-ње^ам (тј. пшеница има у себи снйјет).
- 9) Ке^а(д) ће поћ кроз-ње^ам (окно) да га уф^ати.

4. Најзад, један једини примјер стоји с предлогом *при* (који у књижевном јез. иде само с локативом):

Приме^акни то при-ње^ам (= при кашуну, тј. при сандуку).

Сви су примјери из мрковићког говора (крај између Бара и Улциња) и забиљежени су сви одреда у слободном разговору. Према томе, нема ни једног јединог примјера у који би се могло сумњати. Из наведеног материјала могло би се закључити да је ова црта доста честа. Али није тако. Она је — као што је већ речено — врло ријетка. Више од половине примјера забиљежио сам од Браима Усеновића (75 г.), човјека врло разговорна и врло разборита, свега 4 примјера од Браима Петовића (86 г.), човјека ћутљива и не особито разборита; осталих десетак примјера забиљежио сам од 5—6 старијих људи: од некога један, од некога два примјера. Треба истаћи и то да су скоро сви примјери забиљежени у западном дијелу Мрковића, који се пружа дуж планине Можуре (700 м.) на дужини од десетак километара (села: Куње Мала Горана и Веља Горана), а баш овај дио Мрковића најбоље чува архаичне црте овог говора. Свега 4 примјера забиљежена су у источном дијелу Мрковића, који се простире дуж падина планине Румије, међу њима и онај једини примјер с предлогом, *при* (Веље Село). Али иако се облик *ње^ам* ријетко чује у слободном говору источног дијела Мрковића, то никако не значи да је он тамо већини непознат. Јер гдје год сам га тражио директним питањем, ја сам увијек добијао позитиван одговор. Тако: *Стѡф оцо у-ње^ам* значи: „у пећару, у кѡте^ан” (Раве^ањ), „у пињату, у каштар, у корйто” (Луње), „у чем било” (Дапчевићи), „у кацу, у каштар, ѱ-гу(в)но” (Кѡмина), „у барѡло, у кѡте^ан, у коломбѡћ” (Грдовићи, Веље Село, Лесковац). Итд. На питање: шта значи *у-ње^ам* — сви одговарају једнако: *унѡра* (= унутра). — Могло би ми се приговорити да сам своје сабесједнике наводио да дају одговоре какве ја желим, а не онакве какви би се доиста могли чути у слободном говору. На приговор те врсте могао бих одговорити да су сви ови примјери и њима слични, који овдје нијесу ушли, провјерени безброј пута. Сва су та провјеравања

дала исте резултате, па — према томе, — критика оваквог поступка не би била оправдана. Уосталом ови посљедњи примјери само су потврда оних примјера који су забиљежени у слободном разговору. Ново је овдје само једно: из одговора добијених на директна питања и пропитивања долази сед о закључка да облик *ње^ам*, поред значења анафорске замјенице, добија постепено и прилошко значење, једначећи се с прилогом *унушра* („унтра“), иако још није, постао његов прави синоним. Али о овом посљедњем случају говорићу касније.

Знатно је ређа ова црта у зубачком говору. Ту сам забиљежио свега 2—3 примјера: Војник улѣгне *у-ње^ам* (= у каштар, тј. у котац); Ймам раже^ањ, али немам што ставит на-ње^ам. Поред ова два примјера забиљежена у слободном говору од Ника Думеџића (86 г.), најстаријег човјека у Зупцима, могу навести још два примјера забиљежена од једне старице 80-тих година, али су ти примјери изношени до извјесне мјере мојим пропитивањем. Они гласе: *Рѣкла-се^ам њему да сшави шрдѣ у-ње^ам*; *Помогни њему да шо сшави ошеш на ње^ам*. У оба примјера хтио сам да провјерим изговор датива *њему* и (дијалекатског) акузатива *њем* да бих утврдио какав је изговор вокала *е*. У првом примјеру, који је старица изговорила неколико пута, чуло се час *е^а*, час *е*; у другом примјеру чуло се искључиво и јасно *е^а*, иако је „полугласник“ зубачког говора (*е^а*) врло близак векалу *е*, тако да се код неких лица међу њима уопште и не осјећа разлика. Мада је овај материјал врло оскудан, а последња два примјера могу имати и нешто мање вриједности од првих двају, ипак је несумњиво да се последњи остаци ове дијалекатске црте чувају још и у зубачком говору.

За Тођемиле и Шушањ немам примјера из слободног разговора, али сам питањима несумњиво утврдио да облик *ње^ам* и тамо још живи у језичком осјећању. Пошто сам у овим мјестима забиљежио, истина у малом броју примјера, и неке друге архаичне црте којима се одликује околина Бара, а нарочито Мрковићи [чрв мј. црв; ја кажу мј. ја кажем; стара једнакост акузатива и номинатива м. р.: *Кући јѣде^а(н) крдѣ*; *Вода не може чрв застѣиш* (зауставити) и сл.], — не треба се чудити што се тамо још одржало језичко осјећање за овај облик. Међутим, чудновато је да ове црте нема у говору Микулића, јер сам и на питања добијао одговоре да је тамо облик *ње^ам* непознат. По традицији Микулићи су матица одакле је потекла већина данашњих Мрковића и зато би било

сасвим природно да се овај облик и тамо чува. Али ја до њега нисам могао доћи, иако сам се озбиљно трудио. Уколико је тог облика било, његово губљење се може објаснити сталном везом Микулића с Баром, који је одувијек морао утицати на говор овог планинског села које се налази под самим врхом Румије. Нема овог облика ни у спичанском говору (Спич), који иначе показује много сличности с говором Бара у чијој се непосредној близини и налази [„полугласник“ сличан зубачком, нарочито у женском изговору; *чрв* мј. *црв*; *сѡра*, *ср̑но*, *селѣно*, *с̑сула*; компаратив *с̑шарѣви* (= старији, уп. стсл. новѣи), али ове црте нема јужно од Спича; ген.-акуз. и дат.-лок. замј. ја: *мечне* (уп. за дат.-лок. у стсл. *мѣнѣ*: *мѣнѣ*), а том се цртом одликује и мрковићки говор; итд.]¹⁾. У осталим црногорским говорима овај облик није нигдје забиљежен, па ни у црмничком говору.

Шта претставља облик *њe^am*, који се употребљава и за акузативна и за локативна значења (сасвим онако као и облик *њем* у другим црногорским говорима, па и у *барском* говору *изузев Мрковића* гдје га скоро никако нема), и то не само уз предлоге *у*, *на* — него и уз друге предлоге који иду искључиво с акузативом (*кроз*, *уз*, *низ*) или с *локативом* (*ѡри*), *макар* *шо* и *не* било увијек? Зашто се овај облик употребљава као анафорска замјеница не само за именице мушког и средњег рода — него и за именице жен. рода (у једном примјеру чак уз именицу *наѣве*, која је пл. тантум)?

Кључ за одговор на ово питање лежи у „полугласнику“ овог облика (*њe^am*). Овде се морамо присјетити Бошковићева тумачења дублета: *идем у кућу* || *у кући* и сл. које он, сасвим правилно, пројектује на даљу прошлост историског развитка црногорских говора. То значи: оно што је важило за именице важи и за именичке замјенице, што потврђује материјал из свих црногорских говора. Познато је, даље, да је лична (анафорска) замј. 3 лица имала некада облик акузатива: (*н̑*)ѣ, а облик локатива *н̑ем̑* (*ѣм̑*). Тако су гласили ови облици док се изговарао полугласник у отвореном слогу, а према споменицима стсл. јез. (Кијевски мисал) такво је стање у разним јужнословенским (а свакако и источно и западнословенским) дијалектима трајало до краја X вијека (односно почетка XI в.). Данашњи црногорски (барски) акузатив — локатив *њe^am* могао је настати једино стапањем прво-

¹⁾ Нисам могао доћи до Алексићева извјештаја о спичанском говору (ГЗС и ВС VIII).

битног акузатива и првобитног локатива: (Њ) њ: њѣмъ (ѣмъ) > њѣмъ. А до тог стапања је дошло, без икакве сумње, због слабљења глаголске рекције (кажем због слабљења глаг. рекције јер ње није нестало одједанпут). То значи: **ИДЖ ВЗ ЊѢ** и **живѡ ВЗ њѣмъ** морало је дати најкасније на граници X и XI вијека: **ИДЖ ВЗ њѣмъ** и **живѡ ВЗ њѣмъ** (поред: **ИДЖ ВЗ њѢ** и **живѡ ВЗ њѢ**) Чим је нестало полугласника у отвореном слогу (крај X или почетак XI в.), облик **Њ** као акузатив постајао је, тако мислим, све необичнији због своје неизразитости и најзад га је сасвим потиснуо облик **ѡм** (данашње *њем*). Разумије се, ово важи само за зетске говоре. Тиме се и објашњава зашто се данас у црногор. говорима употребљава као облик акузатива *њем* и *њем* поред *њѣга*. Употреба овог облика уз друге предлоге који иду само с акузативом (*кроз*, *уз*, *низ*) биће, свакако, нешто каснија. У прилог оваквог објашњења облика *њем* говори и његова данашња употреба: он се употребљава као анафорска замјеница не само за муш. и сред. род него и за жен. род, а из оног јединог примјера гдје се *њем* употребљава као анафорска замјеница за *ѡл. шанѡум наѡве* — долазимо до закључка да се за овај облик почело губити и осјећање броја. Оба ова случаја говоре јасно о архаичности овог облика.

Архаичност овог облика потврдила би се с потпуном сигурношћу када бисмо имали примјере из којих би се јасно видјело да је мјесна синтагма *у-њем* прешла у област прилога, — у овом случају, наравно, неправих прилога јер би гласовни скуп „*у-њем*“ био само до извјесне мјере немотивисан (Белић, О јез. природи и јез. развитуку, 109). Али ја за то немам сигурних примјера. Ослањати се на народно објашњење да „*у-њем*“ значи „унтра“ — није довољно. Ипак није без значаја казивање млађих, од којих нисам забиљежио ниједан примјер ове врсте, да старији говоре „*у-њем*“, а они (тј. млађи) само „*унѡра*“. Од забиљежених примјера најближи би било прилогу овај: *Ке^а(д) се ѡуѡѡа козе у-њем*, — гдје „*у-њем*“, према објашњењу Б. Усеновића, може значити: „у лозе, у смокве, у баштину итд.“. А он је ту реченицу изговорио дајући упутство својој снаси да стока не смије ући у један одређени простор који је он мени објаснио онако како сам то навео. Сличан је овоме и други Усеновићев примјер који сам забиљежио у часу када ми је описивао старинску пушку и њено пуњење: „. . . *олово, у-њем ѡрѡга*.“ Говорио је врло брзо, као што уопште говоре Мрковићи, и хтио је да каже да се у пушку стављало олово, а затим се досипао барут. Ни овдје није сасвим

јасно да ли „у-ње^ам“ значи „у олово“ или „унџра“. Усеновић је на моје питање доиста одговорио да значи „унтра“, како сам и ја био схватио пратећи његов говор. Ја сам, донекле, овако схватио и трећи Усеновићев примјер: Пошто се сврши, ужегне огењ у-ње^ам (= у клачини, тј. у кречани). Приповједач је до појединости говорио о изради клачине (кречане), а именицу клачина употребио је само на почетку свога излагања. Приповиједање је завршио наведеном реченицом. Према томе, оно „у-ње^ам“ може бити схваћено као прилог са значењем: *унџра*. — Ако се ови примјери овако схвате, а ја сам их овако разумио, и томе дода народно тумачење израза „у-ње^ам“, онда се доиста долази до закључка да овај облик може вршити и прилошку службу. Све нас појединости у вези с овим обликом упућују да је он, у најмању руку, једним дијелом свога значења закорачио у област прилога. А то потврђује и његова употреба за жен. род и множину. Али док год он буде чувао упућивачко (анафорско) значење, остаће и даље, у првом реду, као замјеница.

Из досадашњег излагања се јасно види да се у облику *ње^ам* крије доиста врло стари облик замјенички. Кад се томе дода да се полугласник почео губити у отвореном слогу на граници X и XI в., како то потврђују споменици стслов. језика, онда се може вјеровати да се овај облик јавио и нешто раније него што сам рекао. То значи да бисмо његов постанак могли с краја X в. повући нешто уназад, бар до половине X в., ако не и на почетак тога вијека. Јер тешко се може вјеровати да би он остао сачуван пуну хиљаду година, да се није развио знатно прије почетка губљења полугласника у отвореном слогу. По моме мишљењу њему је требало скоро *стшо година* употребе у народном говору прије губљења полугласника у слабом положају да би се могао одржати до данас. А то значи да је глаголска рекција почела слабити већ у првој половини X в. Ова би се временска граница могла помаћи нешто напријед, к нашем времену, једино када би се могло доказати да је процес губљења полугласника млађи у зетским говорима него у старословенском језику. Али таквог доказа нема, а не може га ни бити јер се губљење полугласника у отвореном слогу узима као једновремена, синхронична појава за све словенске језике. Но ипак је ова појава загонетна када се зна на основу цјелокупне структуре стслов. језика X в. да су зетски говори тога времена морали имати скоро нетакнут гласовни и морфолошки систем наслијеђен од оног дијела заједни-

чког јужнословенског језика који је чинио основицу данашњег словеначког и српскохрватског језика.

Б.

Потпуну паралелу облику *њe^am* барског говора чини замјенички облик *ЧАМ* у дјелима Марка Миљанова. Материјал за овај рад узет је из његових САБРАНИХ ДЈЕЛА (Библиотека српских писаца) јер таквих примјера нема у другом дјелу његову Племе Кучи, које је штампано знатно раније (1904). Класификација материјала биће извршена на исти начин као и у претходном поглављу. Облику *чам* у књижевним дјелима М. Миљанова одговара *ча^em* у говору Куча.

1. Локативна значења:

а) с предлогом *на*

1) Гледајући (он) ш-његовом дружином овакве, ни на *чам* њино не завиди (110). — Напомена: замјенички облик *њино* јасно показује да је овдје и *чам* акузатив.

2) Тугаљиво (је) очима гледат' како и кудијен су насељени и на *чам* та' народ живи (111).

б) с предлогом *у*

1) Они (му) надају руку помоћи, у *чам* он сам по себе ин-косан не може (133).

2) Ту ни у *чам* никаквога раскошлука нема (139).

3) Тек у њи' нема црнога ни бијелога, у *чам* се слава не тражи (149).

2. Акузативна значења:

Таквих примјера нема ни са једним од ова два предлога!

3. Овај се облик употребљава доста често као акузатив с предлогом за:

1) Кад ко каже за *чам* вјеру даје, рећи ће један другоме: „Дајеш ли ми шаљску вјеру!“ (131).

2) Међу Арбанасима се пази од ститине година, који је сој људи за *чам* ко бољи био (132).

3) Он скупи своје најстарије од породице да виде оте ли имат' за *чам* купит (138).

4) Кад поче љуђе бит', што не уби другога, па да има за *чам* бјежат' (143).

5) Он није зна за *чам* му ја ружне ријечи говорим (146).

6) Већ смо виђели како су се здружили и за *чам* су мученички живот посветили (202).

7) Научићемо те памети, да умијеш причат' оно што те питамо, а не оно за *чам* те не питамо (222).

8) Турцима не бјеше добра бјељега почетак Илијина кажевања, за *чам* га питаше (202).

9) Али увреду српскога народа нећу заборављат' нити ју и за *чам* замјењиват' са задовољством својијем ни другијем (281).

10) Ако би ви преша за *чам* још била можете ми писат' (282).

4. Овај облик се јавља, али сасвим ријетко, у дативу и локативу:

1) Истина, није ови убио кога, кад су га уфатили да има *чаму* пјеват' (105—106).

2) Но фантазија арбанашка . . . служи . . . *свачаму* њиноме ка најтврђи закон (114).

3) Но мисле о *чаму* су вазда мислили (164).

Али се у дјелима М. Миљанова налазе облици *што* и *чем* с предлозима, који одговарају акузативу или локативу књижевног језика; дакле, сасвим онако као и у другим црногорским говорима.

1. Локативна значења

а) с предлогом *на*

1) Марко два ш пљуну, на *што* се сврши бој (46).

2) У друге мисли запливаше да знају на *што* су (118).

б) с предлогом *у*

1) Који у *свачем* од Јакова господкије живе (137).

2) Јер нијесу прилике имали да умију мислит' до за оно у *што* су се нашли (165).

3) Доклен видимо у *што* ће и' Илија нај кад дође (178).

4) Јеси ли у *што* себе опазио . . . (215)?

2. Акузативна значења

а) с предлогом *на*

Код таквије пастира има на *што* и путник доћ (134).

б) с предлогом *у*

Марко то није узима у *што* крупно (46).

3. С предлогом *за* употребљава се као акузатив не само *што* него и *чем*:

1) Они слушају колико за *што* ружно да им се говори (89).

2) Али је сад ријеч о женидби, за *чем* народ говори и разгађа (92).

3) Имам ја за *чем* благодарит' Кучима (45).

4. У једном једином примјеру стоји *чем* као акузатив с предлогом *по*:

Јер да би хтио не умијем, по *чем* нијесам био сретан добити потребно знање (1).

5. *Чему*, што је сасвим обично, долази као датив:

1) Не уби везирове људе, кад га уфатише да има *чему* пјеват' (106).

2) Да му се мора чудит *свачему* његову.

Из цјелокупне слике датог материјала види се ово: 1) да се облик *чам* употребљава с предлозима *у* и *на* тамо гдје у књижевном језику имамо локатив, али нема за овај облик примјера с предлозима *у* и *на* који би одговарали акузативу књижевног језика; но то никако не значи да их није било у говору Куча и да их нема и данас 2) да се овај облик обилато употребљава као акузатив с предлогом *за*; то значи да је *чам* данас облик акузатива замјенице *што* у говору Куча, и то не само у примјерима с предлогом *за* него исто тако и у свим примјерима с предлозима *у*, *на* 3) да је из акузатива *чам* прешао и у облик датива и локатива — и 4) из друге групе примјера види се опет да се за облик акузатива уз предлоге *у*, *на*, *за*, *по*-употребљавају и облици *што* и *чем* као што налазимо и у другим црногорским говорима.

Шта претставља облик *чам* у језику М. Миљанова? Рекао сам већ да овај облик у говору Куча гласи *ча^ем*. Према томе на ово питање није тешко одговорити. У вријеме слабљења (губљења) глаголске рекције акузатив и локатив замјенице *что* гласили су: *что* и *чемь*. Полугласници у отвореном слогу још су се изговарали. У то вријеме (по свој прилици X в.) примјери: *въ что* и *на что*, *въ чемь* и *на чемь* — први уз глаголе кретања, а други уз глаголе мировања — морали су се употребљавати напореда: *въ что*: *въ чемь*, *на что*: *на чемь*, — и то како уз глаголе који су значили кретање, тако и уз глаголе који су значили мировање. Из те напоредне, дублетске употребе добијен је у говору Куча — истовремено кад и облик *нѣмь* барског говора — облик *чѣмь*, који претставља стапање акузатива и локатива. У свом даљем развоју овај облик је дао *ча^ем*, које и у дјелима М. Миљанова и у говору Куча служи искључиво као акузатив уз предлоге. У даљој прошлости *чѣм(ь)* се употребљавало једно вријеме као акузатив само уз предлоге *у* и *на*, а затим је уопштено као облик акузатива и уз предлог *за* кад он иде с овим падежом. Дакле, слично као и облик *нѣ^ам* у барском говору.

Додуше, ми бисмо се овдје могли запитати зашто се у говору Куча једновремено с обликом *ча^ем* (< *чѣмь*) није развио и

облик *ња^ем* (**ЊѢМЪ**) кад су синтаксички и морфолошки услови били исти и истовремени. Аналогно томе могли бисмо, опет с истих разлога, поставити питање зашто се у барском говору није развио облик *че^ам* (чѣмь). На то се може одговорити да су овакве појаве у језику само могућне, а не никако неминовне.

На завршетку излагања о облику *ча^ем* осврнућу се још на нешто. У својој студији о Кучима, и то у ставу о језику Куча (262—264), Ердѣљановић наводи извјестан број врло старих словенских позајмица у језику Кучима сусједних Арбанаса. Пошто се међу тим позајмицама налази и ограда (=ограђа), која својим гласовним саставом (*ј мј. ђ*) упућује на чакавско поријекло (в. Rj. JA VIII), ја сам био склон да облик *ча^ем* објасним из односа *чѣ* (акуз.): *чѣмь* (лок.). У том би случају овај облик претстављао чисту паралелу облику *ње^ем* барског говора. А на такву могућност ме наводило и то што се ограда чује једино код Арбанаса у Затријепчу, дакле — код непосредних сусједа кучких. За ову претпоставку ја сам везивао и географски назив *Звизда*, који носи један вис између Медуна и Фундине. Сматрајући ово као икавизам, и то знатно старији од икавизама Титограда (Подгорице) и његове околине (уп. Решетара, *Der štokavische Dialekt*, 78—79 и М. Стевановића, *Источноцрногорски диј.*, ЈФ XIII, 24—26), ја сам име *Звизда* доводио у везу са оградом, а затим и са *ча^ем*, претпостављајући могућност о постојању једне групе чакаваца од 10—12 в. у непосредној близини данашњих Куча. Међутим, касније сам потпунијим испитивањем утврдио да ово није икавизам (*Звѣзда* < *звѣзда*), како је погрешно тврдио Ердѣљановић (Кучи, 87), па и Ковачевић, који је овај облик правилно акцентовао (*Звѣзда*), али га је погрешно довео у везу са *звѣзда*, тј. *звѣзда* (М. Миљанов, *Племе Кучи*, 347). *Звѣзда* је народна ријеч [*zvǐzga* (*zvǐzda*)²⁾ = *Pfeifen*; Лескин, *Grammatik der serbokroat Sprache*, 58] којој као глагол одговара *звиздати*. Споменути вис је добио ово име што се у његову подножју налазе мали извори из којих вода „звизди“, „пишти“, „брижди“, „мижди“— како се све каже у црногорским говорима за воду која једва избија из земље и при том може стварати и баровито земљиште, како је баш случај и са овом кучком *Звѣздом*. Уколико се данас чује у говору *Звѣзда*, то је погрешно тумачење ријечи *звѣзда* чије је значење многим непознато. По-

²⁾ В. Вука (1. *Звѣзда*): *Стоји звизда сивога сокола и Броз-Ивековића (zvǐzda): Кажу кад велики блор опазѣ ђовјека на ђамсу, он dignuvši glavu iznad vode sa zvǐzdom иде управо на њ.*

слије свега овога ја отступам сасвим од своје „чакавске теорије“, иако *ограја* заслужује даље испитивање.

II

Пошто је извршена класификација материјала и из њега изведен главни закључак, треба се вратити питањима постављеним на почетку овог чланка. Првим од тих питања траже се узроци губљења глаголске рекције у црног. говорима, а другим — временско одређивање овог дијалектизма. Пошто смо на друго питање добили дјелимично одговор, треба га проширити новим, трећим питањем, тј. је ли губљење глаг. рекције обухватило све зетске (црногорске) говоре једновремено и истом снагом.

Да би се на прво питање дао какав — такав одговор, требало би имати при руци стручну литературу о односу међу балканским језицима, у првом реду Сантфелдове радове. Пошто до те литературе нисам могао доћи, ја ћу се на ово питање осврнути само површно. Полазећи од облика *ча^ем* и *ње^ам*, који губљење глаг. рекције у зетским говорима временски тачно одређују (10 в.), ја мислим да се ова црта несумњиво развила под утицајем страног језика као што је то рекао и Белић (ЈФ XIV 177—178). Тај утицај је могао потећи или из романских говора на Балкану или из албанског језика. У науци о језику је познато да су неки балкански језици, *међу њима и албански*, потпуно или дјелимично изгубили деклинацију и исказују значење појединих падежа аналитичким путем, тј. помоћу предлога као што то чине сви *савремени романски језици*. Данас је скоро сасвим прихваћено мишљење да су ову велику промјену у структури балканских језика изазвали романски дијалекти који су били разасути на источној половини Б. Полуострва (Белић, Дијалекти ист. и јуж. Србије, LXIX—LXXV и Гал. диј., 60—61). Том утицају били су изложени од јужнословенских језика — бугарски, македонски и дијалекти источне и јужне Србије од VII до XIII вијека, а несловенски језици — албански и грчки — и знатно раније. Каква је била структура оних јужнословенских дијалеката IX—XI в. из којих су се развили данашњи српско-хрватски, македонски и бугарски језик — говори јасно старословенски. Што се тиче албанског језика тог истог времена, мислим да о томе и стручњаци врло мало могу рећи, јер први записи на том језику потичу тек из XV в. (в. Сантфелдов чланак о балканским јез. у Књизи о Балкану I). Али се зато знатно више зна о вулгарном латинском језику из којег су се развили балкански романски дијалекти чији су потомци данашњи

румунски језик и арумунски говори на јужном дијелу Балкана. Тако је познато да је у вулгарном латинитету нестало глаголске рекције за коју је знао класични лат. језик (Скок, Основи ром. лингв., III, 12). Пошто је ова црта била одлика и вулгарног лат. језика на Балкану, она је морала као језичко наслеђе остати и у романским говорима овога краја. Губљење глаголске рекције је и један од узрока редукције падежа у вулгарном латинитету и романским језицима. Подударности између романских говора на Балкану и албанског језика толико су очигледне, да се њихов заједнички развитак у прошлости не може порицати. То доказују њихове заједничке црте: редукција падежа, посебни облик за генитив — датив једине и у румунском и у албанском јез., постпозитивни члан и мноштво романских лексичких позајмица у албанском јез. Је ли и албански јез. изгубио глаголску рекцију, коју је као и остали индоевропски језици морао имати? Примјери као:

Unë wi në breg = Ја стојим на бријегу и

Unë shkoj në breg = Ја идем на бријег —

јасно казују да у савременом албанском јез. нема глаголске рекције, иако овај језик разликује по облику акузатив (одређене промјене) који се јавља као објекат уз прелазне глаголе (уп.: Unë shkoj në Shkoder = Ја идем у Скадар и Unë jetoj në Shkoder = Ја живим у Скадру — према: Unë e due Shkodren = Ја волим Скадар. Проф. П. Скок изричито каже да албански, румунски и новогрчки језик „не разликују кретање од мировања у језику“ (ЈФ XII, 130 — 131). На основу свега овога долазимо до закључка, ако се пође од чињенице да је губљење глаг. рекције у зетским говорима проузроковао билингвизам, — да се овдје може једнако огледати и романски и албански утицај. Романски утицај је могућ једино ако је у Зети X—XI в. било Романа (Влаха), а албански — ако је глаголске рекције у том језику нестало знатно прије X в., што је сасвим и могуће и вјероватно. Да би се на ово питање одговорило, требало би познавати етнички склоп старосједилаца Дукље (Зете) од досељења Словена у овај крај до краја X в.

У својој Историји Срба I (Срби од VII до X в., 83) Јиречек каже: „Становници Диоклитије били су јако измешани са многим остацима старијег становништва, Арбанаса и Романа, међу новим словенским насељем.“ За наше питање Романи и Власи значе једно исто иако су се први, као становници градова и директни потомци Римљана, разликовали по свему па и по језику од Влаха, потомака римских колонизатора и поромањених старосједилаца (препозитивни члан код Романа, а постпозитивни члан код Влаха). Али

оно што је битно за нас — непознавање глаголске рекције — била је језичка црта и једних и других. Говорећи о Романима Јиречек спомиње њихове патрициске породице у Улцињу и Дривосту пред крај Средњег вијека и неколико географских назива романског поријекла код Бара, такође из тога времена (Историја Срба I, 114). Из читавог његовог излагања види се да су становници у свим градовима старе Превалитане (Диоклитије) били Романи. и да су се врло дуго одржали, чак до краја XIV вијека. До сличних резултата долази и А. Мајер у чланку Антикни елементи топономастике подгоричког краја (Годишњак Подгоричке гимназије, 1930) у коме доказује да је географски назив Фундина (у Кучима) „касна позајмица из романског *fundene не само ради гласа ф, који је првобитно Словенима био непознат (уп. међу осталима Flapona > Пломин у Истри), него и стога што садржи назал пред консонантом, који би био у X в. ишчезао да су га Словени већ тада били преузели.“ Позивајући се на још два географска назива овога краја, Крусе и Гољемаде (ром. gulae magnae), Мајер закључује „да романског пучанства није одмах nestало по досељењу Словена у ове крајеве, него да је њихова симбиоза потрајала још неколико вјекова, док се Романи нијесу стопили са Словенима, а јужније с Арбанасима.“ Толико о Романима.

Што се тиче Влаха, види се из Јиречекова објашњења географских имена Дурмитор (dogmire), Виситор (videre) и Стари Влах (Ист. Срба I, 113) да овај одлични историчар са сигурношћу тврди да је било Влаха у сусједству Старе Дукље (Зете). Говорећи о сточарству код Влаха, Ј. говори и о разлици између оштре планинске климе у загорју и питомог приморја између Љеша и Неретве, гдје су влашки сточари могли силазити зими са стоком. У прилог овоме би ишла, можда, и географска имена Влашки Брод на Малој Ријечи испод Биоча и Влашка Рудина на Медуну (Ердељановић, Кучи, 162).

Из ове опште перспективе долази се до закључка да је доиста у старој Превалитани било и Романа и Влаха, и може се вјеровати да је њихов утицај био довољан да проузрокује слабење глаголске рекције у зетким говорима X в., а касније и њено потпуно губљење. Али је то још прије могао проузроковати албански елеменат с којим су Словени X в., као са сточарима и становништвом села, били у још јачем додиру него с Романима. То би се нарочито могло рећи за ону црту кучког говора, ако се она доиста чува тамо гдје је и поникла. Мање би се то могло рећи за црту мрковићког (барског) говора, јер је овај крај морао

бити изложен врло јаком утицају романском, уколико се албански елеменат није био очувао у планинском масиву од Румије до Тарабоша. Ако бисмо пошли од данашњих етничких граница црногорског и албанског народа, онда бисмо у овој црти морали видјети искључиво албански утицај, јер су оба наша говора — и барски и кучки — перифериски дијалекти гдје је доскоро владао билингвизам, који је некада ову црту и проузроковао.

Што се тиче другог (или боље: трећег) питања, тј. је ли губљење глаголске рекције обухватило све зетске говоре једновремено и истом снагом, — ја бих рекао да није. Мијешање Словена с несловенским елементом, Арбанасима и Романима, било је најјаче од данашње црногорско-албанске етничке границе (линија Кучи—Мрковићи) према југоистоку. На тој линији и југоисточно од ње до линије Скадар—ушће Бојане били су већ до краја X в. створени и етнички и језички услови за међусобни утицај. Тако се једино може схватити да је дошло до појаве ове језичке црте док се још изговарао полугласник у отвореном слогу. То значи да се може претпоставити да је ових црта могло бити у X—XI в. и касније — знатно јужније од линије Кучи—Мрковићи, али кад је временом тамо нестало српског језика, нестало је с њим и ове црте. Значи ли то да оваквих црта није било и сјеверније (боље: на сјеверозападу) од ове линије? Оне нијесу нигдје забиљежене и са сигурношћу се може рећи да их данас и нема. Може ли се на основу тога извести закључак да их није било ни у прошлости на простору данашњег паштровског, црмничког, пиперског и васојевићког говора? Врло је вјероватно да их није било, иако нас нагло губљење ове црте у барском (а сигурно и кучком) говору упућује на то да их је могло бити у неком од њих, али да их је временом, можда и не тако давно, нестало. Јер романског (влашког) и албанског утицаја је било и на сјеверозападу од линије Кучи—Мрковићи (Јиречек спомиње Арбанасе у Грбљу и Црмници у XIV в.!), само није био онако јак као на југоистоку од те линије. У дијеловима Зете према Херцеговини, држећи се линије Бока—Никшић—Бијело Поље, — губљење глаголске рекције је могло бити исто толико резултат домаћег преноса ове црте из граничних крајева према данашњој Албанији колико и резултат страног утицаја. То значи да је процес кретања ове црте, гледан као цјелина, ишао од југоистока ка сјеверозападу. Али временска разлика између њене појаве у крајевима на југоистоку и сјеверозападу не може бити велика јер је то мала територија. Ако се позовемо на облике *чeм* и *њeм* у осталим црно-

горским говорима (В. Милетића, Црмнички говор, СДЗ, 499), онда бисмо могли рећи да је ова црта захватила остале говоре зетске послје испадања полугласника у отвореном слогу, а то је могло бити од средине XI в. па даље.

Још је једно питање од значаја: јесу ли ово исконске говорне црте Куча, Зубаца и Мрковића или су наслијеђене од још старијег становништва тих крајева?

Према ономе што каже Ердѣљановић о поријеклу Куча (Кучи, 159—172) и ономе што је рекао Болица г. 1614 у своме спису *Relatione et descrizione del sangiacato di Scuttari* (в. превод Ровинског у Черногория I, 809), — не може се скоро никако вјеровати да су ову црту у кучки говор унијели преци данашњих Мрњавчића и Дрекаловића. Истина, Мрњавчићи су се доселили из Албаније негдје у првој половини XV в., дакле из краја гдје је наше становништво могло имати ову црту кучког говора, али су у вријеме доласка у Куче били према старосједиоцима („најстарији Кучи“) малобројни, а сем тога служили су се тада, по мишљењу Ердѣљановићеву (Кучи 127), исто толико албанским јез. колико и српским. Због тога мислим да је ово говорна црта најстаријег становништва овог краја, које се заједно с досељеним Мрњавчићима јавља г. 1455 први пут као племе Кучи (Ердѣљановић, 59).

О Мрковићима, који се спомињу први пут 1409 (Јиречек, 99), имамо добре податке у споменутом дјелу М. Болице у почетку XVII в. и код Фарлатија (*Illyricum sacrum*) средином XVIII в. Врло је вјероватно да су се развили у племе из сточарског катуна под Румијом, јер је сличан био развитак и других црногорских племена која се у то доба јављају (XIV—XV в.). На то нас упућује очувана традиција код њих, коју је већ А. Јовићевић добро забиљежио (Црногорско Приморје и Крајина). Има доказа да су се преци неких братстава доселили са сјевера (Црна Гора, Црн. Приморје) и југоистока (сјеверна Албанија), али је језгро племена настало и развило се ту. Ако су Мрковићи потомци најстаријег становништва Прапратне, престонице кнеза Војислава (Шишић, Љетопис Попа Дукљанина, 354: *Voislaus mortuus est in Prapratna in curia sua*), онда је ње^ам несумњиво њихова говорна црта. Али Зупци, Шушањ и Тођемили показују да је ова црта некада била позната читавом барском говору, па је морала бити позната и сточарима под Румијом, одакле потичу Мрковићи, иако данас нема те црте у Микулићима. Ипак је вјероватно да је та црта била најчешћа код најстаријег становништва Прапратне, које је ту боравило прије спуштања Мрковића испод Румије (сточарски

катун Кабети гдје Мрковићи и сада излазе са стоком у љето). Можда се трагови тог још старијег становништва чувају у презимену прије више од сто година изумрле породице *Камарада* (Камараде или Камарадовићи) у Горани и у називу *Рйков Брѣг* на Можури. Можда је старији од појаве Мрковића и назив *Суидѣшка* за рушевине једног насеља близу морске обале, које су данас обрасле шумом. Ово се име не може језички упоређивати са Супетар (< Sanct Petrus) због два разлога: прво, светица је живјела крајем X или почетком XI в. — и друго, она је грчког поријекла (П. Поповић, Преглед срп. књ. 25). Овдје треба додати да рушевине једне од својих највећих цркава, које се налазе на једном брежуљку с лијеве стране пута Бар — Владимир, Мрковићи зову Светипѣтка (слично томе: Светилја, на Светилију; Светиван). Но Мрковићи имају у свом говору велики број карактеристичних црта од којих неке иду у архаизме који су непознати осталим штокавским говорима. Ја ћу навести неколико таквих црта (у вези с овим питањем).

1. „Полугласник“ (то је данас вокал нормалног трајања у свим црногорским говорима) у изговору Мрковића потсјећа на стари зетски (приморски) полугласник, како га реконструишемо према најстаријим записима у латинским текстовима. Он каткад, нарочито у суфиксима, прелази у чисто е: колѣде^{ар} (јануар), сече^њ (фебруар), ме^ч, се^бла, осте^њ, ује^м, де^{шг}, ле^н: ѱ-лен, ке^т(кад) : нйкет, ма^{ре}ч : мареч, л^{не}ц : л^{не}ц, ја^{ре}ц : ја^{ре}ц, н^{ве}ц : н^{ве}ц, вј^{те}ар : вј^{те}ар, п^{пе}ак : п^{пе}ек, (в)о^{се}к : (в)о^{се}к, з^{је}ц : з^{је}ц (*зѣцѣ*), л^{че}н : л^{че}н (алч^{нѣ} и лач^{нѣ}); глупе^н, тупе^н, ст^{уде}н, бл^{еде}н итд.

2. Карактеристични развитак \bar{b} : л^ѣпо (ријетко) : л^иѣпо (још ређе) : л^иѣпо (ријетко) : л^иѣпо (ријетко) : л^ѣпо (врло често) : л^ѣпо (ѣ = затворено е; *доста често*) : л^ѣпо (доста често); мл^ѣко : мл^ико : мл^ѣко : мл^ѣко; бр^ѣме : бр^име : бр^ѣме; вр^ѣме; р^ѣч (доста ријетко) : р^ѣч : р^ѣч (*сасвим ријетко*); сн^ѣт (*snĕt) : сн^ѣт : сн^ѣт. Ова црта је скоро досљедно спроведена, а има примјера и за прелаз кратког ѣ у е (в. напријед).

3. Група дв- : дв^гнут, дв^гни се, дв^{ге}-се^м, ја^д дв^ѣзају ч^{ашу} ѱзгору (*двѣзати — двѣжж*) [в. Rj. ЈА код dĭzati].

4. Партикула -ћ : а) у прилозима: бл^ѣзућ, зим^ѣћ б) у 3 мн. през. и имперф: зап^алећ, йдућ, г^орећ (ово > о); д^авни ј^ѣсућ, али н^ѣ знам к^о сућ; г^ињаућ, й^ћдућ, с^аућ ду^ѣн.

5. *Кѡсма* (стсл. космъ „влас“, Белић—Наука о грађењу речи, 161; чешко и пољско *kosm*, руско *косма*, Rj. JA код 2. *kōsa*).

6. Стари акуз. једн. м. р. једнак номинативу: *Лїјек за овї црв*. [Занимљиво је да се архаизам *црв* (*чр̑вѣ^ац*, *чр̑ваво*, *чрвѣ^аво*) чује у католичком дијелу Спича (према мојим биљешкама), затим у Зупцима, Тођемилима, Микулићима, Подима и Заљеву, дакле — у цијелој непосредној околини Бара (Спич овамо не убрајам). Међутим од села Добре Воде, која се налази на пола сата хода од Залева к југу и са којом почиње област Мрковића, говори се само *црв* и још чешће *црвѣ^ал*. Група *чр* — очувала се и у називу називу мјеста (топониму) *ЧРВЕ^аЊ*: *ЧРМЕ^аЊ* између Бара и Сутомора. Тако су се звала и два села у XIV в., једно код Дечана, а друго код Сушице на Дрини; в. Rj. JA код *Сгтапј*].

7. Вокатив једн. имен. жен. рода на -а: *Нѣ, мѡја дѡше!* ‘Ајде, мѡре, снѣве: снѣве (с н њ х а)! О, *млѡде!*

8. Двојински нст. — *ију(к)*: *очїјук, увїјук, устїјук, плећїјук, грућїјук, ребрїјук, зубїјук, прстїјук, мјестїјук, вратїјук, крстїјук, гостїју*. Овакви облици се ријетко чују, али су сви наведени — забиљежени у слободном разговору, и то сваки од њих по неколико пута.

9. Стари дат., инстр., лок. мн.: дају сѣно *вѡлом*; тањаше (гашаше) га *сѡненим алїнам*; *по дрѡзим мјѣстим*; то иде *по сѣлим*.

10. Ген. једн. именичке промјене придјева на-ски: о(д) *рѡта ске^аде^арска*; не *велѡ јѣст мѣса свїњска*; од *вакта шѡрска*; у *цетињски*, *пола шїшовска* (тј. титоградског): у *ове^а* (срезове) није било кїше.

11. Дат једн. придјева ж. р. по именичкој промјени: ђној јѡрици *мѡли* стѡ(в)ик ѡме прека^аѡса; тѡјзи *мѡли* јѡрици; оно што су дали *Мѡли Горѡни*; вѡјски *црногѡрски*; *жлї жѣни* (= злој жени); онѡј јѡрици *црвѣни*; ђној нѣвести *синѡвњи*, *жѣни цѡрови*, *мѡјки Суѡвњи*.

12. Множински облици придјева с промјеном *к, г у ц, з* (остаи имен. промј.): *дрѡзи, јѡци, мѣци, велїци, ширѡци, ше^анци, ше^анцима* опутама је *ле^акше радїт*.

13. Ген. - акуз. и дат. - лок. једн. замј. ја — *ме^ане* (< мѡнѡ или мѡнѡ): *вїше ме^ане*, *нїже ме^ане*; *чѣкаш ме^ане*; *дѡј ме^ане*. Акценти (˘, ˝) не зависе од падежа.

14. Ген. једн. замј. она: *мѡш нїѡе* (=ње), *испо‘д нїѡе*, *од-нїѡе* су ѡци *Пѣкоѡнї*; *мїчи-се о(д) нїѡе* (стсл.: *кѡнѡ*). Упоре-

ди са овим: он *сѣје*, он *вѣје* према инфинитивима: *сѣѣт*, *вѣѣт*.
 Према презенту: *ја вѣјју*: *вѣјем*: *вѣјем* — може се претпоставити
 овај процес у инф. и презенту: *вѣјати* > *вјејати* > *вјеат* > *вјѣт*, од-
 носно *ја вѣјет* > *вјејет* > *вјјет* (*вјјју*). Дакле, *е* > *и* према
 потоњем *ј*; тиме би се објаснио и процес: *нѣѣ* > *нјеје* > *нѣје*.
 (У спичанском говору презентии гласе: *сѣјем*, *вѣјем*, а инфинитиви:
сѣѣт, *вѣѣт*.)

15. Датив присвојних замј.: Рѣке^а-се^{ам} ђевојци *мѣи*, *швѣи*;
 жѣни *свѣи*; Бѣше свѣј Адѣмо(в)ици *нѣши*, *вѣши*; (такође: *уфѣтили*
 су то *сѣс(т)ри његѣви*). У овим се примјерима, по свој прилици,
 огледа утицај тврде замј. промјене (та : тои) на меку (*моѣа* : *моѣѣ*).
 Упореди са овим истоветне примјере у стсл. Споменицима XI в.
 (Куљбакин, Старослов. грам., 104).

16. Инстр. једн. личних замј.: *сѣ^а-мну*, *с-шѣбу*, *сѣбу*,

17. Ријетки остаци старог инстр. мн. замј. ми (у значењу
 датива): *кѣку нѣми*!

18. Врло су архаични и ови замјенички облици:

а) ген. једн. жен. рода

С-шѣје бѣнде; *о(д)-шѣје^а бѣнде*; *ис-шѣје^а чѣте*; *од-овѣје^а (тѣје^а,
 онѣје^а) с(т)рѣне*; *од ове^а бѣнде*; *Беѣр је ѣмро ове^а гѣдине*; *Код
 Мѣја Рабѣле јѣси бѣо које^а (стслов. коѣѣ) гѣдине?*

б) ном. мн. муш. рода

Бѣлѣше ге шѣје^а дѣбови.

в) ном. мн. жен. рода

Овѣје^а пјѣсме су оѣко изѣшле. *Омѣдѣше се шѣје^а све*.

Тѣје^а жѣнске мѣло ѣјау. *Пѣнемо ге шѣје^а жѣнске*.

г) акуз. мн. муш. и жен. рода

Избѣли *онѣје* попѣве и пробѣли ге (= им) *онѣје мѣгове вѣна*.
Овѣје друге (људе) немѣјте давѣт. Оне да вѣди *овѣје* дрѣве. Чуѣа
шѣје^а овце и волѣве. Ништа не радимо у *онѣје^а* де^ане. Тамо дѣле
 у *шѣје^а* ѣѣве. Чуѣам *шѣје^а* дѣбре волѣве. Ви сте само за *овѣје^а*
 рѣчи. *Тѣје^а* рѣчи узѣма. Дѣј *шѣје^а* клѣсе; у *овѣје^а* дѣбре; Узѣнеш
 ти злѣто за *шѣје^а* тѣгле. Глѣдам му *онѣје^а* палетѣшке. *Кѣје^а*
 рѣсе (стсл. *кѣѣ*) (= патке) се^{ам} ловѣо! — Чуѣа - се^{ам} *оне^а*
 волѣве. Како бисмо омрѣвили *ове^а* (људе)?

У овим примјерима се огледа утицај сложене придј. деклинације на замјеничку. Упореди са овим истоветне примјере у стслов. споменицима XI в. (Куљбакин, Старослов. грам., 103). Отступање претставља ном. мн. муш. рода, али је то сигурно аналогија према једнакости акуз. мн. муш. и жен. рода. Примјери на — *ије^а*, који су према мојим биљешкама знатно чешћи од примјера на — *ије*, створени су по угледу на примјере: *шије^а добрије^а жене^а(к)* и сл., који нијесу ријешки у овом говору. То значи да је — *ије* < **ѡиѡ** (ген. једн. жен. р., ном. мн. жен. р., акуз. мн. муш. и жен. рода: **новѡиѡ**) схваћено као — *ије* < **ѣ** (т ѣ х ѣ и сл.). Сасвим су необични облици *ше^а*, *ове^а*. Јесу ли то сажети облици од: *шије^а*, *овије^а*? Иако за овакво сажимање нема напоредних примјера у другим категоријама ријечи, ја ипак не видим никакве могућности за друкчије објашњење. [У овом говору се осјећа тенденција да свако *ије* > *е*: књ. прионути, црног. диј. *пријенут*, у Мрковићима *о-йренуш*. Паралела овом процесу било би и: *ије^а* > *е^а*].

19. *Насш.* - у у 1л. једн. презента: идѹ (**идж**), грѹду, ѹзму, ѹру, пѹру, дѹгну, крѹну, пѹју, чѹју, обѹју, дају, сѹју: сѹ, вѹју, жњѹју, тѹју, купѹју, умѹју, кажу, вѹжу, узѹму, двѹзају, тражу (не тражу ништа), ја стѹју, ѹју итд.

20. Врло је занимљиво да предлог *међу* стоји у овом говору скоро искључиво с генитивом: *Међугѹре^{ак}* [назив локалитета (топоним) настао стапањем; уп. сличне сложенице у овом говору: Дѹпорупе^{ак} = Дуб од Рупа, Ласнѹков = Лаз Ников]; Ёто га *међу крѹне^{ак}*. Вук је *међу ѹве^{ак}це^{ак}* и *међу кѹзе^{ак}*. Пѹћи *међу кѹдере^{ак}* (алб. *kodër-a* = бријег, брдо). Испани *међу ѹве^{ак}це^{ак}*. Напѹни зѹмле *међу камење^{ак}* и *међу плѹта*. *Међу ѹѹк* нѹма жѹне^{ак}. Јѹ ли дѹшо *међу вѹс*; али *Међу нама* нема свађе. Ни у једном нашем рјечнику нема трага за овакву употребу, али се у Rj. JA (в. међу) сасвим тачно каже да се овај предлог морао употребљавати с генитивом. Таква употреба његова очувала се у руском језику, зато је Миклошич и мислио да је то само црта руског језика (Syntax, 543).

Овим нису никако исцрпени сви архаизми овог говора. Али су и ови, а нарочито неки од њих, довољни да пошврде архаичност облика *ѹе^{ам}*, *ѹа* и ѹегово *шумачење^ѹ*.

³⁾ За неке црте овог говора в. L'examen des dialectes du Vieux Monténégro — Р. Бошковића и М. Малецког и ГЗС и ВС II 1935.

Подаци о Зупцима знатно су мањи. Њих први пут спомиње Болица (колико је мени познато) у споменутом дјелу, и то као село *Zubar* са 20 домова и 45 бораца. Предање каже да су поријеклом из херцеговачких Зубаца. То је већ споменуо А. Јовићевић (Црногорско Приморје и Крајина, 73), али као да није у то сигуран. Ердџановић мисли да су старо становништво (Белићев Зборник 1937, стр. 329), иако није лично испитивао овај крај. Мени су многи Зупци рекли да су старином из Херцеговине (Зупци). Веле да су се отуда иселили послје доласка Турака. Примајући ово предање с потребном опрезношћу, ја сам се трудио да провјерим није ли омиљена књига Јовићевићева утицала на мишљење данашњих Зубаца. Због тога сам се обратио Филипу Зефину Паладину, најстаријем човјеку у сусједном селу Шушању (сада има 84 г.), који је преко 50 година био стално у иностранству (Цариград). Он ми је дао врло занимљиве податке о становништву Шушања. За Зупце ми је рекао да је чуо да су „из Босне“, али није о томе ништа читао. Од особитог је значаја очувана традиција да су братство *Вицковићи* у Зупцима старосједиоци. Према томе, ако је тачно предање о досељивању Зубаца, они су се формирали у данашње племе из старосједилаца и досељеника. Друкчије се не би могле протумачити неке архаичне црте зубачког говора, које досељеници ни^е су могли никако унијети у овај говор. То су: 1) група *чр-* — (*чрѣф*, *чрѣвав*, *чрвѣљав*, *Чрвѣљњ*: *Чрмѣљњ*) и 2) зубачки „полугласник“, најкарактеристичнија црта овог говора. То је, заправо, нешто мало отвореније *e* (*e^a*), које је обично под „осјетно редуковано (*e^a*). Поред оваквог изговора чује се често у истим примјерима и *чишћо e*, које обично под „задржава редукцију (*e^o*). Најзад, код понеког претставника овог говора чује се и „полугласник“ врло близак црмничком, дакле — самогласник који стоји на средини између *a* и *e*. Примјери: *дѣ^{ан}*: *дѣн*, *лѣ^{ан}*: *лѣн* (*у-лен*), *зѣ^{аш}*: *зѣш* (*зид*) *дѣ^{ане^а}*: *дѣнек* (2 п. мн.); *лѣ^ага*: *лѣга*, *огѣ^ањ*: *огѣњ*, *Скѣ^аде^{ар}*: *Скѣдер*, *мѣ^акнѣш*: *мекнѣш*, *вјѣ^{ше^{ар}}*: *вјѣшер*; *мѣ^аска*: *мѣска*: *м^аска*: *шѣ^ашѣ*: *шѣшѣ*: *шѣшѣ*: *шѣшѣ*, *бѣ^ачва*: *бѣчва*: *бѣчва*, *мѣ^агла*: *мѣгла*: *мѣгла*: *м^агла*. Ове нијансе не треба схватити као нешто апсолутно, јер често ни најбоље ухо не би било у стању да сваку нијансу са сигурношћу одреди (в. и Броза, *Nastavni vjesnik*, 1893).

Зубачки „полугласник“ је, по моме мишљењу, највјернији органски *нашавак сѣтарог зѣшког (приморског) полугласника*, који је некада испуњавао ако не читаву Зету, а оно бар њено при-

морје. Отуда и потиче сличност између зубачког „полугласника“, с једне стране, и мрковићког и спичанског „полугласника“, с друге стране. „Полугласник“ у Паштровићима и Грбљу, према моме језичком осјећању, за нијансу је ближи изговору овог вокала у другим црногорским говорима неголи његову изговору у околини Бара. Полазећи од ове двије црте зубачког говора (*чр-* и „*полугласник*“), затим узимајући у обзир и друге архаизме (1 л. једн. през.: *кѡжу*, стари акузатив: *кѡѣи јѡде^аи крѡи*), најзад узимајући у обзир романске позајмице: *сѡбиѣо субиѡѡно, ривѡѣи, гвѡра* (у сталној употреби), *ѡогвѡрица* (сукоб, „ратна зона“), које баш не морају бити много старе (XIV—XV в.), — долазим до закључка да је и облик *њe^ам ауѡохѡона зубачка црѡа*, тј. да су је у говор данашњег племена унијели старосједиоци.

Напомена. — У цетињским Записима (фебруар 1931, стр. 106) штампана је из приватне руке „копија од друге копије“ једне повеље Балше II. Повеља је датирана у Бару 14 јуна 1389 г. То је прва нетачност јер је овај Балша погинуо 1385 г. (Јиречек, Ист. Срба II, 83). Такође је немогуће да Балша II даје „Дабајку Томићу“ „Фортецу Ђурђевац код мора“ јер је Стефаница (Стефан) Црнојевић, који се спомиње од 1426, подигао ту тврђаву сигурно после смрти Балше II (Јиречек, Ист. Срба II, 188). Језик у повељи је близак данашњем, али заслужују пажњу генитиви множине. Има их свега 11, од којих се 5 завршавају на *-ах* (кметиѡах, куѡах, Ластовљанах) а 6 на *-ех* (Ластовљанех, куѡех, Миковиѡех, гранех). Ако се уопште може вјеровати да је постојао неки оригинал ове повеље и ако је преписивач очувао нешто од старих облика, онда би се могло претпоставити да се у Бару у другој половини XIV в. изговарао *зубачки* „полугласник“ (тобожњи писац повеље је „канцалијер“ Францеско Шимонети). Само онда морамо прихватити да се црногорско *-ѡх* (данашње *e^ах, а^ех*) јавило у *ген. мн.* истовремено када и *-а* у другим нашим говорима. Ипак се тешко може вјеровати да би овај писар унио у једну повељу облике *ген. на -ех*, када у другим зетским повељама тога времена налазимо само *ген. мн. без насѡавка⁴⁾*. Због тога се не може вјеровати ни у постојање „Милоша Зупца, властелина од Бара“ кога — тобоже — Балша II даје Дабајку Томићу. Када би ово било тачно, значило би да Зупци постоје у Бару и околини још од XIV в. (*а свакако и још раније*). Тада бисмо морали прихватити

⁴⁾ Треба ипак знати да наставак — *ех* у *ген. мн.* не мора водити поријекло од — *ѡх* (в. Белића, Речи с деκлинацијом, 119—120).

да су се Зупци овдје доселили прије XIV в., или — да је предање о доласку Зубаца народна измишљотина. Но ја нисам нимало склон да вјерујем у постојање једне овакве повеље, него мислим да је то обичан фалсификат каквих је и иначе било (А. Соловјев, Три бокељска полуфалсификата, Прилози за књижев., јез., ист. и фолклор, књ. XV, св. 1—2, 1935).

III

A.

У овом поглављу ћемо разгледати старе записе, писма, уговоре, пресуде и повеље из Зете, односно Црне Горе, у којима се могу наћи примјери за ову особину црногорских говора. Ја сам желио да се слустим до најдаље могуће прошлости, али сам због оскудице података једва нешто могао назрети о XIII в. Знатно сам лакше могао наћи примјере за XIV и XV в., а тако исто и за XVI и за XXII в. Преко ове границе нисам ишао, јер сам сматрао да се стање црногорских говора у XVIII в., бар што се тиче ове црте, скоро ни по чему не разликује од данашњег. Мислим да ће се из наведеног материјала видјети да сам у овом случају био у праву.

Што се тиче употребе грађе, ја сам се ограничио на критичка издања САН. И то из два разлога: прво, тај материјал је сигуран — и друго, он је приступачан свакоме кога интересује ово питање. Тако сам одустао од трагања за неиздатом грађом које има, како ми веле, у Цетињском музеју и Цетињском манастиру. А и да сам покушао да трагам за новом грађом, сигурно не бих ништа нашао за XIII и XIV в. А то ме баш нарочито интересовало. Тако сам се ограничио на I и IV књигу Старих српских записа и натписа у издању Љ. Стојановића (З I и З IV), на Старе српске повеље и писма књ. I, такође у издању Љ. Стојановића (П I), затим на неколико Гласа и Споменика САН, на једну зетску пресуду из 1445 г. (издање А. Соловјева) и, најзад, на Законске споменике српских држава средњег века од Стојана Новаковића (Зак. сн.). Материјал сам распоредио хронолошким редом: под а) сам ставио правилне примјере, а под б) дијалекатске. Све примјере из неких уговора и пресуда оставио сам заједно уносећи их под а) ако претеже правилна употреба, а под б) ако претеже дијалекатска употреба. На то су ме навеле личности писара чији текст можемо овако боље оцијенити кад располажемо извјесним биографским подацима о њима. И иначе сам о

писарима водио рачуна, нарочито о њиховој завичајности, али сам ту најчешће остајао у границама обичних нагађања.

XIII в.

а)

Г. 1247: **И оу пределихъ кнезьство ихъ никомоуѣрѣ да не пако-
стимо** (Зак. сп., 116). — **И ки краинин се оу семь не роти да
га не примемо мегоу нас оу векоу** (Зак. сп., 116). Локатив оу семь
може бити књишког поријекла (Белић, Речи с деклинацијом 1950,
стр. 209).

б)

Г. 1247: **подоуѣрѣ и придоуѣрѣ да не чиноу** (они, тј. Краји-
њани) **пристаниште оу Доуѣровникъ** (Зак. сп. 117).— **Краинин
да приде оу Доуѣровникъ, и оу двору доуѣровъчъки чини правиноу**
(Зак. сп., 117). Примјери су из уговора „Крајине код Улциња“ и
Дубровника.

Г. 1269: . . . **сздахъ храмъ снѣ въ швласть с(в)т(а)го М(и)
хила . . .** (З I, т. 23). [Уп. г. 1514: **Снѣ книга сѣписа се въ области
Ниша** (З I, т. 420)]. Примјер је из *Боке* (Богдашићка црква код
Котора).

XIV в.

а)

Г. 1368—1379: **Снѣ свети прологъ сѣписа сѣ оу Горици . . .**
(З I, 149).

Г. 1368: **За царинѣ кою смо поставиѣ на дани** (П I, 104).

Простисмо шнѣ царинѣ на дани (П I, 104).

И снѣ записѣмо ниже широкога брода ѣ Дѣшѣ (П I, 104).—

Г. 1373: **И клеѣ инѣ се ѣ стои бѣци ѣ ниѣ великои цркви на
чстном крѣтѣ и на мокеѣ стѣго власна** (П I, 107). **Ако тко ѣо
изгѣви ѣ моѣи земли или ѣ моѣв владаниу** (П I, 107). **Повелѣ-
ниѣм гана гюргѣ логофет Витко писа мѣца ноѣвбра: ѣ: днѣ ѣ
Дѣровникѣ** (П I, 107). Сва три примјера су из повеље коју је
писао „логофет Витко“ у Дубровнику приликом Ђурђевој посјете
граду. Је ли Витко из Зете? Ја не вјерујем да је ово слика народ-
ног говора у Зети XIV в. (доба Балшића).

Г. 1374: Разложи се Дѣмона Ђорниковиѣ с господиномъ Гюрге^м и Балшо^м на мати (Мат f., албанска ријека; Rj. ЈА код З. мат) [П I, 109].— Створи се сита милостъ мисеца иуна. њ̄. њ̄. днь на Доврѣши повелѣнием великаго г^а на Гюргта Ранче диѣкъ писа (П I, 110).

Г. 1379: Учинисмо разлогъ таа Балша и гѣгта Дѣра жуена брат мѡга гюрга съ пакетомъ колановикемъ ѡ лѣшѡ (П I, 111). И ово је писмо (као и претходно) писао „Раиче диѣк“, а по икавизму „мисеца“ види се да није из Зете (уколико ово није писарски манир), па се ни његови примјери не могу сматрати као црте народног говора у Зети XIV в.)

Г. 1385: Трѣговци кои минѣю ѡ срѣкле, на даню да не плате ниѡа (П I, 113). — Јако се слючи да се развие дрѣво дѣвровчко ѡ мѡви землѣ (П I, 113). — пѣа се сита повелѣа . . . ѡ тѣзѣхѣ близѡ плоче (П I, 113).

Г. 1386: тко год ли и^м ѡо забав или и^м ѡзме ѡ мѡви земли да плакю дѣвровчанина ѡ мое ризнице (П I, 114). — И створиѡ и^м мѣтѣ до илѣ нѣ на даню царине ниједне ни индѣ ѡ мѡви земли (П I, 114). — Јако се гдѣ слѡчи и развие се ваше дрѣво или на морѡ или ѡ рѣцѣ ѡ мѡви земли . . . (П I, 114). — Сва три примјера су из повеље коју је писао „логофет Бутко“ „под Скадром“. Је ли Бутко из Зете? Ја и овдје сумњам да се у овим примјерима огледа народни говор.

Прије г. 1396 (Црнојевићи): . . . да прѣтамо градѡ Дѣвровникѡ и всакимѡ дѣвровчѡскѡмѡ чловѣкѡ на всакомѡ мѣстѣ (П I, 257).

б)

Г. 1373: кто годѣ гредѣ на слано волѣ инѣ пѣтѣмѣ ѡ Дѣвровницѣ (П I, 106). — вѣра наша поки ѡ Дѣвровницѣ слободно и излѣсти изѡ Дѣвровника слободно (П I, 106). — пѣна мѣца мата љ̄ днь. ѡ конавлѣ (П I, 106). За посљедњи примјер стоји у Rj. ЈА ово: „čudnovat je oblik u Konaviê u spomeniku gdje se naj prvi put nahodi ova riječ u našem jeziku (Mon. serb. 186 god. 1300—1376). Po svoj prilici ima pravo Daničić koji govori: ѡ mislim da stoji mjesto и, pa onda acc. mjesto loc“.

Г. 1374: снѣ пѣно на врегъ мати (П I, 109).

Г. 1379: **И** на даню и на кривѣ рѣкѣ да плакѣю како сѣ плакѣли при животѣ врата мога гана гюргѣ (П I, 112). — **И** на томѣ даю вѣрѣ мою и моуѣ властель (П I, 112). — **п**иѣ се снѣ повеѣла в лѣто (датум: 20 нов. 1379) ѣ рѣтѣ (П I, 112).

Ја придајем особити значај свим примјерима ове групе, а нарочито овима из П I, 112, — јер је та повеља писана у манастиру Рацу (Ратац) код Бара.

XV в.

а)

Г. 1420: **с**мѣ (= Ја сам) вѣрѣ даљ ѡ кѣди догю (тј. они) ѣ мою земљу ѣ шѣфадаю (П I, 793). [Лок. ѣ шѣфадаю може се сматрати правилним ако овај облик не зависи непосредно од глаг. облика догю (ном. шѣфадан т.)]. — **И** ѣ тѣрскон земли ѣ радѣню ѣ - овара свите пољ дѣката (П I, 793). Обадва примјера су из писма Ивана Кастриотића Дубровнику. Затим долазе Иванова писма бр. 794, 795 и 797 која је писао Иванов канцелар (кнѣжи-лѣрѣ) Нинец В(л)укосалић. У њима је четири пута правилно употрејебљен предлог у (ѣ) с локативом, али те примјере не уносим овдје јер Нинец није Зећанин (тако закључујем по имену и језику у писмима).

Г. 1485: и сѣздахѣ храмѣ на местѣ глаголѣмѣмѣ Цѣтѣниѣ (Зак. сп., 778). а нимѣ дадохѣ заменоу шѣ нимѣ довромѣ воломѣ на Зачироу (Зак. сп., 778) даровахѣ едноу воденицоу мою оу Ободоу (Зак. сп., 778). — **И** на Цѣтѣнию . . . давано ѣ третѣ дохотка (Зак. сп., 779). — **Е**ште приложихѣ на Цѣтѣнию коматѣ землѣ пред црѣквомѣ . . . нека ѣ црѣквы за кипоуриѣ (Зак. сп., 780). — и да храни два или г. калоугѣре кои правило оуздорже оу црѣквы Прѣчистѣ оу Колоу (Зак. сп., 781). — да воудѣ вѣсѣгда овѣде оу манастироу Прѣчистѣ овѣште житѣ (Зак. сп., 781). — Писа се мѣсеца генноуарѣ д. дѣнь. оу Рѣце (Зак. сп., 781).

Г. 1486: Писа се сѣ вожьствена книга вѣ домоу . . . господара зецкаго господина Ивана Црноуевѣкиа [на крају: писа се сѣ роукою . . . рава Николе Косѣра] (З I, 355).

Г. 1493 (декембра) [будљански кнез убаштињава Новака, њефалију Ђурђа Црнојевића, у добра која је купио у Будви на

Г. 1420. Писахъ лето ꙗзичи оу Бръчели оу двороу господина Бавше (Зак. сп., 584). Даје повластице Св. Николи на Врањини. Препис монаха Гаврила од 1621 г. — вѣра моя . . . всакомѣ тръговцѣ . . . град Дѣбровника кои вѣхоуе доки ѡ мою землю ѡ шѣфадали или тке вѣхоуе ѡ мою землю тръговати (П I, 793). [Акуз. ѡ шѣфадали може се сматрати правилним ако зависи од глагола доки.]

Г. 1445: Узимам текст „Једна зетска пресуда из 1445 године“, који је штампао А. Соловјев у Архиву за правне и друштвене науке, књ. XXIII (XL), бр. 1—2, стр. 41—53. Оригинал пресуде није сачуван. Од два њена преписа (бр. 597 и 605 у рукописима Народне библиотеке у Београду) бољи је и вјернији бр. 597, „писан вјероватно посљедњих деценија XV в. у канцеларији господина Црнојевића. То се види и по рукопису (почерку, Schreibart) и по воденим знацима на хартији који припадају год. 1478—1482“.

Примјери:

Мегѣна (sic) ѡ наша ѹ вѣстрѹ главицу и ѡ Рѹгѹнѹ главицѣ и ѹ посагѣни ками и ѹ Брѡдѣ Зѡбелски. — Наша ѡ мегѣна ѹ изѡворѣ Пѣсчаника . . . и ѹ Боришинуѹ крушкѹ и ѹ Грѹелѹ и хѡверѡм мегѹ Бѹданѡвѣ гравѣ и (мегѹ) Маѹтѡв гравѣ и ѹ гравѣ кои ѡ ѹ Нике Нѡваковикѡ лазѹ . . . — Я господин Бавша (III Л. В.) рече: „ѡо можете ѹчините на свою вѡщинуѹ. — Сѹн (Бавша) ви рече: „ѡо сте нашли на тѹгѡви вѡщини — тои камѣ“. — Писа се сѣта книга въ летѡ ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. месеца сѣтемра . ѡ. дѣнь ѹ Горичанѹ ѹ Зѣти; писа дѣлак Стоѡанѣ повелѣнѣмѣ вѡеводе Томи.

Пошто овај препис потиче из г. 1478—1482, вјерујем да су у њему очувани сви облици оригинала, јер између 1445 и 1478—1482 није велика временска разлика. За мене је врло значајно да се у говору народа (овдје *Машагужи*) употребљава скоро искључиво акузатив. Значи — народ је *ѡако* и *говорио*. Међутим „дијак Стојан“ је на завршетку пресуде сасвим правилно употријебио оба локатива. Соловјев закључује на основу екавизама у пресуди (10 екавизама: 3 јакавизма) да је писар из Рашке. Можда С. има право, али се такав закључак не може изводити према екавизима јер су их пуне све зетске (црногорске) повеље XV в., па и оне за које сигурно знамо да су их писали Црногорци. Довољно је споменути Николу Косијера, канцелара Ивана и Ђурђа Црнојевића. Можда би један покушај да се да историски пресјек развитака овог вокала у црногорским говорима — дао занимљиве

результате. Кад би се са сигурношћу могло примити мишљење Соловјева о завичајности „дијака Стојана“, онда бисмо били начисто с његова два локатива за које овако можемо мислити да су се могли чути и у народном говору у Зети (ако је Стојан из Зете — Црне Горе).

Г. 1482: . . . и њ две канцеларије писма остависмо: једнѡ господин Иван ѡ његовѡ канцелариѡ на Цетинѡ; дрѡгѡ ми властела которска ѡ нашој канцеларијѡ ѡ Котор [Глас САН LVIII (1900), стр. 181].

Г. 1485: најпрѡво приложихъ полѡ винограда моего на Добро (Зак. сп., 778). — И такои оучинисмо за кмети кои се населихъ на црковне вѡштине все на Добро (Зак. сп., 779). — И еште приложихъ едноу воденицоу горню на Брѡла (Зак. сп., 779). — И еште приложихъ стоупъ землѡ на Горнѡ Добро (Зак. сп., 779). — и тои свеколико приложисмо . . . храмоу . . . Богородице на Цѡтинѡ (Зак. сп. 780).

Г. 1492 (4 новембра) [Ђурађ Црнојевић утврђује међу Чева и Пјешиваца, и Брежина и Станисалића; Споменик САН XLVII (1900), стр. 15]:

Најпр'вом почанъши на дрѡмъ вели подѡ кобиломъ.

Г. 1492 (14 децембра) [Ђурађ Црнојевић враћа земљиште Голубовићима, одузето им у доба владавине Иванове; исто, 15]:

ере ви а коматъ земле на косићѡ на брегъ зете гѡмно. — кое сѡ ниже ѡписане по именѡ ѡ своји кнѡги. — најпрѡво селѡ ѡ Г'рлевома кѡкѡ . . . — .г. коматића земле ѡ лѡжњици . . . — и ѡ вѡкотино копито коматъ земле. — и ѡ все ѡ планине . . . коматъ лаза. — и на пѡжжинахъ коматъ земле. — и на копито на лиескѡ коматъ земле. — и ѡ сѡће на мостѡ на морачко копито коматъ земле. — и на косићѡ коматъ земле. — и ѡ дно велега копита коматъ земле. — и ѡ колатъ коматъ земле — и ѡ сѡшицѡ . . . коматъ земле. — и ѡ ѡрилицѡ коматъ земле. — коматъ земле на брегъ сѡшице на моранъски бродѡ — и ѡдѡ ѡза на вѡвчѡмъ броду на сѡшици трићи диѡ. —

Г. 1492: [Ђурађ Црнојевић уступа Шћепану Малоншићу ранији посед Балочевиха и Грубичевиха; исто, стр. 16]: почамши ѡ дѡвели ками и ѡ ѡзавѡчевѡ главицѡ. — . . . и ѡправѡ ѡ стиенѡ коѡ стои на стиенѡ.

Све је уговоре штампане у Споменику XLVII писао **Никола Діакъ косиѣръ**.

Г. 1492: како се прѣстави на храмѣ светаго **Дѣке** ѣ Пшдградине (ман. Жупа код Никшића) [З I, 371].

Г. 1493: та г(осподн)нѣ **Ђвѣрађ** синѣ **Иванов** милостію вожією **встах** на негово место господствовати [Глас САН LVIII (1900), стр. 200].

Г. 1494 (29 новембра) [Ђвѣрађ Црнојевић исправља међу имања датог Шћепану Малошевићу и одређује људе који ће је утврдити; Споменик САН XLVII (1900), стр. 20]:

Како е сдр'жа(н)ѡ (ѣ) првои книзи. — наипр'во почине међѣ малон'шикѣ ѣ близнацѣ. — правцемѣ ѣ стиенѣ коѣ е на стиенѣ. — ѡтле ѣ стиенѣ коѣ е на стиенѣ на цр'венѣ папратѣ. [Писао **Никола Поповъ діакъ**.]

XVI в.

а)

Г. 1519: мѣсеца **ївліа** ѣ. днь оу **Бнеціѣх** (Поговор у литургији штапаној у Млечима) [З I, 438].

Г. 1520: ѡ ѡтѣчства моего . . . **ѣже** **їестѣ** **въ** **прѣдѣлѣх** **македон'скихѣх** (З I, 445). — **сѣврѣшихѣ** **въ** **тоужден** **земли** **вѣсакѣ** **писаніа** (З I, 445).

Писац свих примјера је „**їер'монахъ Пахоміе, ѡ Црнїе Гори ѡ Рѣке**“ [„ѡ ѡстровѣ дїѡклитїискаго езера“ . . . додаје на другом мјесту (текст 445, стр. 140)]. Црквени утицај је очигледан.

Г. 1536: **сѣписах** **сію** . . . **книгоу** **в** **тоужден** **земли** **въ** **странахѣ** **втал'скихѣх** (писао јерођакон Мојсије из Будимље) [З I, 481].

Г. 1536 (?): **сѣписах** . . . (**ѡхтонѣх**) **в** **западнихѣх** **странахѣх** (З I, 486).

Г. 1520: **іако** **вѣ** **вѣ** **изводѣ** **так(ѡ)** **писах** (Бијела у Боци) [З IV, 6219]. Локатив сѣ у 16 в. знак је архаичне књишке употребе.

Г. 1558 и после 1577: **воуди** **ѣмоу** **сѣпарникѣ** **Христос** **и** **гѣ** **ѣго** **на** **страшномоу** **соудоу** (запис у рукопису Цетињског манастира) [З IV, 6301].

б)

Г. 1520: **и** **дошѣдѣшоу** **ми** **въ** **градѣ** **венетїани** (З I, 445). — **хошоу** **принести** **вѣсе** **типари** **великиѣ** **же** **и** **малїе** **в** **своѣмѣ** **ѡчѣствоу** (З I, 445).

Г. 1527: **писахъ оу Жавѣкъ**. Скендербег Црнојевић потврђује Св. Николи на Врањини имање под Забесом у Црмници. Писао Никола Поповић, писар Скендербегов, г. 1427. Препис монаха Гаврила из 1621 год. (Зак. сп., стр. 585).

Г. 1536: **не могли изыти въ ѿчѣствы своем** (З I, 481). —

Г. 1536—1538: **не мог'ши изыти въ своем ѿчѣствоу** (З I, 493). — . . . **да изнесемъ въ своем ѿч'ствѣ сѣ типаре** (З I, 493). [Упореди: **мыслимъ сѣ типарѣ да изнесемъ въ свое ѿч'ство**; З I, 493]. и **въложихомъ въ нѣмъ** (тј. у зборник — ЛВ.) **слоужбы светымъ** (јерођакон Мојсије из Будимље) (З I, 494). Упореди с овим: **вложихомъ в нѣю** [З IV, 6362; књига писана у Новом Брду у XVI в.].

Г. 1559: **и писа се на место рекомо Цѣтине, въ Чръней Гори, въ предѣлахъ Зете земље, храмоу рожства прѣсветѣ богородице** (З IV, 6303).

Г. 1592. [А Соловјев, Попис црногорских племена из г. 1592, Споменик САН LXXVIII (1935)]. У овом спису даје се попис кућа у свим племенима старе Црне Горе. У двадесет случајева употребљен је испред назива племена (мјеста) предлог у. Да не бих трпао материјал који је и иначе приступачан, напомињем ово: *у девѣтнаестѣ примјера сѣоји акузашив* (у Његуше, у Доње Комане, у Цетиње итд.), *а само у једном — локашив* (8 Браић8). Овај спис је за наше питање врло значајан јер је вјерна слика народног говора.

Г. 1593: **да се зна що наће книгъ оу манастирѣ на Цетине** (З IV, 6446).

Скоро сви примјери овог става (б) показују јаки утицај црквеног језика. Јасно је да су облици: **въ градѣ, въ ѿч'ствѣ, въ ѿч'ствѣ** — књишког поријекла. Међутим за нас је значајно да писци [Божизар Вуковић Подгоричанин и јеромонах Пахомије „ѿ Реке“ (Ријека Црнојевића)] употребљавају локатив мјесто акузатива јер у њиховом језичком осјећању нема глаголске рекције. Не вјерујем да су се овакве конструкције могле чути у народном говору крајем XVI в. За то нема потврде ни у грађи XV и XVI в. ни у грађи XVII в. Оне су настале, без сумње, као резултат тежње писаца да се реченици да књижевни облик, а то их је одвело на погрешан пут. У свим оваквим случајевима и писци и народ употребљавали су у обичном говору акузатив. Ја мислим

да се у ово вријеме, а нарочито крајем XVI в., и уз глаголе мировања употребљавао само акузатив. То потпуно потврђује споменути попис од 1592 г.

XVII в.

а)

Г. 1655: и стави га ва храмѣ (З IV, 6889).— да мѣ є Бого-
родица сѣпарница на сѣдѣ вожію (З IV, 6889; запис у Цетињском
манастиру).

Г. 1694: Єѣа книжица протопопѣ Єтѣфана Чѣр'лића ѡ Беломь
Полю (З IV, *1992).

Овакав локатив у првом примјеру није особина народног
говора, локатив у другом примјеру је дио уобичајене фразе с
којом се врло честе сретамо, а лок. у трећем примјеру потиче
с периферије црногорских говора. Према томе, они немају скоро
никаквог значаја за ово питање.

б)

Г. 1608: Храмь рождѣства Богородице на Цѣтиніє (З I, 969).—
сѣписа се сѣа... книга... вѣ храмѣ на Цѣтиніє (З I, 969).

Г. 1609: Єѣа... книга... сѣписа се... на Цѣтиніє (З I, 980).

Г. 1625: Бѣхѣ притиснѣли тѣрци млине ѡ велѣ кѣнѣ на вѣцкѣ
рѣкѣ [Глас САН LXVIII (1904), стр. 70].— Кон се ѡ манастирь
намерише (исто).— Писахѣ азѣ грѣшни єрѣмонахѣ рафань ѿ зѣте,
вреною рѣкою ва лѣто з. р. л. д. (1625) мѣца сѣтѣвра .д. (9) на
Цѣтиніє (исто).

Г. 1689: И сташѣ 4 днѣи на Цѣтиніє (З I, 1911).

Г. 1692: снѣ преписа из писма патрїарова азѣ грѣшни попѣ
Бѣко ѡ Которѣ (З I, *1973).— ва лето (датум) ѡ Которѣ (З I, 1973).

Б)

Ако цјелокупну грађу о овом питању статистички прикажемо
по вјековима, стављајући на прво мјесто правилно употријебљене
локативе, а на друго дијалекатски употријебљене акузативе и лока-
тиве (ових последњих је мало), онда ће преглед изгледати овако:

XIII в.	3:3
XIV в.	24:7
XV в. ⁵⁾	37:52
XVI в.	8:31
XVII в.	(3):10

Број примјера за XIII в. врло је мали, али су дијалекатски облици несумњиви. Два од њих су из „Крајине код Улциња“ [а то је простор између Црмнице и Скадра; в. Rj. ЈА код Кгä-jina б) аа)], дакле из близине Мрковића с којима смо започели говор о овом питању. Текст из кога су узети ови примјери показује да је ова Крајина дијалекатски била врло слична, а можда и истовјетна, с данашњим Мрковићима. Тако примјери: **вєнь < вєнз (пакостити некомоу вєнь одь кнезьство доуворовьчько)** и трипут употребљено **любєвь (стсл. любви, ген. любѣ-ѣ, рус. любовь)** показују да се полугласник изговарао као *e* или врло блиско њему (уп. с овим оно што је речено о зубачком „полугласнику“). Примјери: **дрєво, напредь, оу векоу, вьсєх (одь вьсєхь людєхь Краинанєхь), онємь (ни онємь ки соу подь кнезьство их)** упућују нас на претпоставку да се дуго **ѣ** могло изговарати као чисто *e*, или бар као непотпуни дифтонг *ѣe*, који се и данас може чути у говору Мрковића Додуше, у овој претпоставци треба бити опрезан јер ми налазимо замјену **ѣ** са *e* у црногорским повељама XV в. врло често, и то и у дугим и у кратким слоговима, а мислим ипак да је ово за XV в. и даље — књишки манир под утицајем књижевног рада у Србији. Из овога списка да се наслутити као да је у овом говору и кратко **ѣ** било врло блиско *e*: **оу предєлихь, имєти** (в. Rj. ЈА

⁵⁾ У Миклошичевим Monumenta Serbica, текст CCCLXX на страни 463, налази се једна пресуда которског провидура из г. 1454 (4 априла) којом је пречишћен спор око једног млина између манастира св. Николе на Врањини и Калођурђа Ђурашевића из Црмнице. У тој пресуди се налазе 4 правилна локатива: **кон нєст њ влатѣ скадарскомѣ** (463), **сєдєкє на почтєном стєолѣ** (465), **да вєн вгоган вєнсєнн ѣ вєом залнєѣ вѣдє печакєн . . .** (465), **писана ѣ канцєларнє влкннєн . . .** (465), — и два дијалекатска акузатива: **кон нєст ѣ Царвиниѣ**, на мєсто, **зєвє сє вѣрѣховє** (464). Текст пресуде је писао „Живан Силвєстровић вѣд лѣжа из Бєнѣтєк . . .“, који је тада био канцелар которски. И код њєга се види несигурност у осєћању глаголске рекције као и код вєћ споменутог канцєлєра будванског. Она је несумњиво траг његовог локалног говора (лѣж или лѣжє?). Међутим на полеђини (а tergo) ове пресуде стоји: **вєнн кнїга сєтєго Николє вѣрѣнѣнскогє вѣ млинѣ ѣ вѣрѣховє ѣтѣ провидура которскогє** (465). Тај додатак, како се види по језику и правопису, потичє ол некогє калуђєра овог манастира у чијєм се акузативу (**ѣ вѣрѣховє**) оглєда домаћа народна црта.

код *imjeti*), **неки** (у Мрковићима *њѣки*)⁶⁾, а таквих примјера има и данас у говору Мрковића: *нѣвѣшта, дешѣлѣйна, (дѣтѣлина), на - примѣр, зѣбели, забѣлѣћи* (стални екавизми): *шѣраш, сѣкѣра, гусѣнѣце* (повремени екавизми); *дѣо, дѣоница, звѣрад, цвѣшѣш* итд. можда су створени према облицима с дугим **ѣ** (звѣро = вук и сл.)⁷⁾. Врло је карактеристично да предлог *међу* у овом спису стоји с *генишвом*: **поставити вѣчни мирь и љубѣвь мѣгоу Краинанѣх и мѣгоу Доувровчанѣх** (в. нап. о ген. пл. на стр. 109 испод текста), а он се данас тако употребљава и у говору Мрковића. Најзад у овом говору се поред облика: **Краинанин**, 1 мн. **Краинанѣ** — јављају, и то чешће од ових, облици: **Крајанин**, 1 мн. **Крајанѣ**, а Мрковићи само тако данас зову становнике Крајине на западној обали Скадарског Језера (Крајанин, мн. Крајањи, в. Рј. ЈА). Према томе можемо са доста сигурности закључити да се глаголска рекција у овој Крајини и Мрковићима (за X—XI в: *Паѣрашна*; Јиречек 96) почела губити врло рано, и то баш у X в. као што показује мрковићки облик *њѣ^{ам}*. Што се тиче трећег примјера из XIII в., већ је речено да је из Боке, а то је крај гдје су зетски Словени били изложени романском (и албанском) утицају од најранијих времена. Иако имамо свега три примјера из XIII в., они ипак показују, с обзиром на оскудицу писаних споменика у Зети XIII в., да ова дијалекатска црта има за собом доста дуги временски развитак.

Сасвим друкчију слику даје грађа из XIV в. јер је број правилно употријебљених локатива три и по пута већи од броја дијалекатских акузатива. Из тога би се могло закључити да се глаголска ракције у XIV в. још добро чувала. Али ја не мислим тако. Логофети Витко и Бутко, па и Раиче „дијак“, несумњиво су учени људи. Иако се њихово схватање књижевног језика није подударало са строгим језичким каноном нашег времена, они су се ипак клонили у писању од извјесних особина народног говора. Културно и књижевно јединство Зете и Рашке још је било јако и ја тиме и тумачим овај велики број правилних облика. Логофети Балшића, уколико су били из Зете, нису се ни могли ни хтјели много разликовати од логофета других српских владара. Ја не мислим тиме рећи да је у XIV в. сасвим нестало глаголске рекције,

⁶⁾ Ипак замјена кратког и дугог **ѣ**-та у XIII в. са *e* — значи да се поред дифтоншког **ѣ**-та морало изговарати и *e* (< **ѣ** и **ѣ**).

⁷⁾ Српско *забѣљь* (Јиречек II, 36), алб. *zabel-i* = шума, рит (Барићев Реѣ. срп. ili hrv. i arb. jez. 1950, kod *gòrica*).

али је она била кудикамо слабија него што показује дати однос. То се најбоље види из повеља бр. 106 и 112 гдје се не потписују ни логофети ни „дијаци“. Оне су највјернија слика народног говора за ову црту.

И у XV в. је број правилних облика велики, иако су дијалекатски облици осјетно бројнији. Главни су извори за овај вијек: пресуда из г. 1445 (4:8), затим позната повеља Ивана Црнојевића којом даје имање новоподигнутом цетињском манастиру (8:5), пресуда којом Ђурађ Црнојевић враћа имање Голубовићима (6:14) и уговор Ђурђа Црнојевића о куповини куће и имања у Будви (12:10). Ја сам већ рекао да је за наше питање најпоузданији докуменат у 15 в. пресуда из 1445 г. Ако се из ње изоставе последња два примјера, онда се сразмера повећава у корист дијалекатских облика и добија се релативно вјерна слика народног говора. Иванова повеља је писана, без сумње, пажљиво и опрезно. Али акузативи: *на Добро, на Горње Добро, на Врела, на Цешиње* — показују да је ова црта у народном говору била врло честа, можда искључива. Ја вјерујем да је ову повељу писао Никола Косијер, који се од 1486 г. јавља као дијак Иванов. А у пресуди којом се враћа имање Голубовићима и коју је такође писао Никола Косијер (свега 7 година послје повеље Иванове), већ преовлађују дијалекатски облици. То значи да дијак пише свечану повељу владарску с много пажње, а сасвим друкчије поступа кад пише једну пресуду или уговор о разграничавању имања. У овом другом случају он се приближује народном говору, што се најбоље види из дијалекатске употребе акузатива за називе мјеста (топониме). Уговор Ђурђа Црнојевића о куповини куће и имања у Будви има више правилних него дијалекатских облика, и сви су правилни облици врло изразити. Али „канжалијер Иван“ није Црногорац, и зато се однос правилних и дијалекатских облика у његову писању не може примити као мјерило за приморске (околина Будве) и црногорске говоре у другој половини XV в.

Што се тиче правилно употребљених локатива у XVI в., њихов је број мали и несигуран због јаког књишког утицаја. Већ је речено за грађу XVII в. да правилно употријебљени локативи немају скоро никаквог значаја за ово питање.

IV

Кад бисмо хтјели да о овом питању дамо општи суд држећи се при том најкарактеристичнијих текстова за споменуте вјекове, онда бисмо рекли ово: 1) глаголска рекција је почела слабити у

зетским говорима у Х в., и то због утицаја споља (Романи, Власи, Арбанаси); 2) процес губљења глаголске рекције текао је врло споро, тако да се она осјећала као жива језичка снага све до краја XIV в. (тима се објашњава употреба нових облика за локатив уз предлоге *у, на* у XIV и XV в.)⁸⁾; 3) петнаести вијек је прекретница у правцу данашњег стања у нашим говорима, тј. глаголска рекција лагано замире и постепено почиње уопштавање акузатива за оба синтаксичка момента (кретање и мировање) — и 4) већ почетак XVI в. наговјештава стање врло блиско данашњем, а крајем тога вијека коначно се завршава овај процес: стање с краја XVI в. разликује се мало или нимало од данашњег стања у црногорским говорима.

На завршетку хоћу да дам још двије напомене у вези с овом појавом. Једна се тиче распрострањености ове црте у српско-хрватским говорима уопште, а друга напосе мрковићког говора.

Црногорски говори нису једини којима је код нас наметнута ова првобитно романска црта. Њу познају такође говори Далмације (П. Скок, ЈФ XII, 131) и Баната (П. Ивић, ЈФ XVIII, 153), а узроци њене појаве у тим говорима уствари су исти који и у говорима Црне Горе. Према томе, губљење глаголске рекције је балканска црта којом се, као и другим сличним појавама, бави данас већ посебна грана лингвистике — балканологија (или боље — балканистика, уколико се ова два термина могу диференцирати).

Необично је да говор Мрковића, који је од најранијих времена био изложен романском и албанском утицају, не показује досљедну замјену локатива акузативом која је уопштена у свим осталим црногорским говорима. Ја сам забиљежио и овакве примјере: Отѣ^{ац}- је те^{ај}- пут био у рѣ^шу. — А) Гѣ сѣди? Б) У срѣ^{њу}. — А) Гй-е Сѹло? А) Тѣмо у сѣлу. — Јѣребице жйве у йланй^{нама}. — То йма у кнйгома. — А) Гѣ-му-је жѣна? — Б) У Бѣру. — Чѹо си у сѣ^{ну} (сѣ^{нь}). — Отворйли смо ђну шкрѣпу на дѹбу. — Што има нѣ-све^шу било је у Ске^{де}р. — Јѣ бѣк у брѣду, а ти бѣше на кре^ј. Код мене су означени као локативи и ови примјери без глагола: ѹ-све^шу бѣлом, нѣ-све^шу бѣлому, у колѣвци. Оваквих примјера има и из Зубаца (Оста^{вио} је волѣве на рѣлу) и Тоѣмила (Шетѣсмо у Бару — казано трипута узастопце, и то у дужим временским размацима). — У мојим биљешкама би се нашло још оваквих примјера, али су они ипак врло ријетки и стоје према дијалекатском акузативу као 1 : 50 (отприлике). Међутим, наведене примјере сам

⁸⁾ В. Белића, ЈФ XIV, 178 (вијатив и локатив).

забиљежио од најизразитијих припадника овога говора од којих сам чуо и толико других карактеристичних и архаичних црта. Према томе, овдје нема ни утицаја школе, ни утицаја града, ни утицаја ма ког другог чиниоца.

У овом говору се чују и овакви примјери: *Идем у свѣшу*. — *Ошйшо си у свѣшу*. — *Найџни у брѣду* (= у брод Л. В.) *каѣфе*. Они су много ређи од оних малочас наведених.

Ја овој разлици између мрковићког и осталих црногорских говора не придајем никакав особити значај и тумачим је јачом или слабијом стабилношћу цјелокупне језичке системе једног говора. Та стабилност је у већини црногорских говора потпуна: гласови, облици и синтакса — све је добило свој утврђени облик и опште језичко кретање у правцу нових измјена врши се одмјерено и неосјетно. Међутим говор Мрковића има много дублета: и фонетских, и морфолошких, па до извјесне мјере и синтаксичких. Том општом непостојаношћу читавог механизма овог говора, његовом нестабилношћу — ја тумачим и ове дублете (акузатив — локатив) који се чисто механички одржавају у језику.¹⁾

Л. Вујовић

R é s u m é

Etude historique de la disparition de la rection du verbe dans les parlers monténégrins

L. V u j o v i ć

L'un des traits les plus caractéristiques du parler monténégrin est l'emploi de l'accusatif au lieu du locatif avec les prépositions *на* (sur) et *у* (dans) accompagnant les verbes de nature statique. L'auteur désire fixer les causes et l'époque de la disparition de la rection du verbe en de pareils cas. Il part d'une forme dialectale vivante dans les parlers des environs de Bar sur le littoral monténégrin (Mrkovići, Zupci, Šušanj, Todjemili). C'est la forme *нѣам* (< **нѣмь*) du pronom personnel de la 3e personne, qui s'emploie avec l'accusatif et le locatif non seulement masculins et neutres, mais féminin également. L'auteur explique cette forme par la contamination des toutes premières formes de l'accusatif et du locatif: (н)ѣ: нѣмь (нѣмь) > нѣмь à l'époque où ils s'employaient de façon promiscue. Etant donné que les semi-voyelles dans les syllabes ouvertes ont disparues

¹⁾ В. допуне које је писац накнадно послао (на крају књиге).

vers la fin du Xe siècle ou au commencement du XIe, il est clair qu'une pareille forme a du apparaître dès le Xe siècle. La forme *ча^eм* dans le parler de la tribu de Kuči (reproduite comme *чам* dans les oeuvres de Marko Miljanov, écrivain de cette contrée) a une valeur analogue. L'auteur en explique l'apparition par l'influence de l'albanais et des langues romanes. S'en rapportant à l'avis des historiens et à la toponomastique, il prouve qu'au Xe siècle déjà il y avait une population romane et albanaise au Monténégro et dans les contrées environnantes.

Le cas ne s'est point présenté dans tous les parlars monténégrins en même temps, la population du Monténégro n'ayant point eu partout le même contact avec ses voisins, le bilinguisme ne s'y est pas développé au même point. Le processus a, semble-t-il, débuté au sud-est, aux confins du serbe et de l'albanais (Mrkovići, Kuči). En ce qui concerne les formes *њe^aм* et *ча^eм*, elles appartiennent respectivement aux parlars des autochtones de Mrkovići et de Kuči.

Le parler de Mrkovići est très archaïque et a une suite de caractéristiques intéressantes dont l'auteur cite les suivantes:

1. *ѣ, ѵ > e^a* (quelquefois *e* aussi);
2. *ћ* se reflète différemment dans un même mot — aussi dans „beau“ ou nous avons: *л^aѣѣо* (rarement), *лѣ^eѣо* (encore plus rare), *лѣ²ѣо* (rare), *лѣ¹ѣо* (rare), *лѣѣо* (très fréquent), *лѣѣо* (assez fréquent), *лѣ¹ѣо* (assez fréquent);
3. *дв* persiste dans certains exemples comme dans *двѣгнуѣ*;
4. la particule *ћ* dans les adverbes tels que *близућ* et à la 3e personne du présent et de l'imparfait: (*запалећ, гѣњаућ*);
5. *Кѣсма*
6. les exemples de l'accusatif masc. sing. d'êtres vivants, semblables au nominatif;
7. le vocatif fém. sing. avec la terminaison *-e*;
8. la terminaison du duel *-ију* (к) au génitif pl.;
9. le datif, l'instrumental et le locatif pl. des noms en *-ом, -ам* et *-им*
10. adjectifs en *-ски*, du neutre et du masc. sing. prennent au génitif la même terminaison que le substantif au même cas (*свињска*);
11. les adjectifs du fém. sing. prennent au datif la terminaison du substantif au même cas (*дној јѣрици мѣли*);
12. la conservation de *џ* et de *з* dans le pluriel des adjectifs masculins avec *к* et *г* (*јѣџи, дрџи*);

13. le génitif, l'accusatif, le datif et le locatif du pronom *ja* (moi) est *ме^aне* (< *мѣнѣ* ou *мѣнѣ*);

14. le génitif *њѣје* du pronom *она* (elle): *иј < еј*;

15. le datif des pronoms possessifs fém. sing. en *-и* (*жѣни свѣи*);

16. l'instrumental au sing. des pronoms personnels: *сѣ^a мну* с *шѣбу, сѣбу*;

17. les restes de l'instrumental du pronom *на^aми* (en fondation du datif);

18. a) le génitif fém. sing. des pronoms du type *шѣје, шѣје^a*;

b) le nominatif masc. et fém. pl. du pronom *шѣје^a*; c) l'accusatif masc. et fém. pl. des pronoms du type *онѣје, онѣје^a, онѣ^a*;

19. la 1ère pers. du sing. du présent en *-у*;

20. la préposition *међу* (parmi) qui demande le génitif.

Un grand nombre d'autres archaïsmes prouve la tournure de la forme *ње^aм*. Il en est de même pour le parler de Zupci où l'on retrouve cette forme. Afin de fixer chronologiquement les différentes étapes de la disparition de la rection du verbe dans les parlers monténégrins, l'auteur s'en rapporte aux vieux textes de ces contrées. L'analyse en montre que le rapport entre exemples de langage correct avec le locatif et ceux de l'emploi dialectal de l'accusatif ou du locatif, est au XIIIe siècle en proportion de 3:3, au XIVe de 24:7, au XVe 37:52, au XVIe 8:3—, au XVIIe (3):10. L'auteur en conclut que le processus de la disparition de la rection du verbe dans les parlers de la Zeta, a commencé au Xe siècle, sous une influence venant du dehors; qu'il s'est développé très lentement; que la rection est restée vivante dans la langue jusqu'à la fin du XIVe siècle; que l'accusatif s'affirme dans les deux formes syntaxiques (statique et dynamique) au XVe siècle seulement et que ce processus même se termine vers la fin du XVIe siècle.

L'auteur rappelle que la disparition de la rection du verbe est un phénomène également connu dans les parlers serbocroates de la Dalmatie et du Banat et que la cause en est, comme au Monténégro, l'influence étrangère. Dans le parler de Mrkovići néanmoins l'on peut encore toujours trouver certains exemples de locatif dans les verbes de nature statique, mais ils sont très rares. L'auteur explique la chose par l'instabilité des caractères de ce langage qui se distingue d'ailleurs par beaucoup de doublets.